

Διδάσκει δὲ καὶ τὰ βασιλικά: ο πλατωνικός Ἀλκιβιάδης Ἄ ως δραματοποιημένο «κάτοπρον ηγεμόνος»

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ¹ θα επικεντρωθεί στον Ἀλκιβιάδη Ἄ, έναν δραματικό σωκρατικό διάλογο του πλατωνικού corpus, ο οποίος δεν διαθέτει τα διαπιστευτήρια γνησιότητας ενός Συμποσίου ή ενός Φαίδρου.² Πιο συγκεκριμένα, ενώ κατά τους νεοπλατωνικούς σχολιαστές ο Ἀλκιβιάδης Ἄ εθεωρείτο η ιδανικότερη εισαγωγή στον πλατωνικό στοχασμό (και ουδέποτε είχε ανακύψει ζήτημα πατρότητας στην αρχαιότητα),³ ο Friedrich Schleiermacher (†1834), γερμανός φιλόσοφος και πρωτοπόρος της σύγχρονης ερμηνευτικής, υποστήριξε ευθαρσώς πως το μεγαλύτερο τμήμα του κειμένου αναλωνόταν σε κουραστικές συζητήσεις μαρτυρώντας ετερογένεια, προχειρότητα και έλλειψη συνοχής - αδυναμίες ανεπίτρεπτες για τα πλατωνικά στάνταρντ.⁴ Έκτοτε, ο συγκεκριμένος διάλογος κινδύνευσε να πέσει σε καθεστώς αναγνωστικής και ερευνητικής ανυποληψίας.

¹ Θα επιθυμούσα να ευχαριστήσω και από εδώ τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής για την πρότυπη διοργάνωση του συνεδρίου. Θα ήθελα, επίσης, να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τον καθηγητή Σπύρο Ράγκο, που μου έδωσε τη δυνατότητα να διαβάσω ένα δημοσίευτο άρθρο του (βλ. «Βιβλιογραφία»). Χάριτες οφείλω και στην Κατερίνα Καραγιαννοπούλου, τον Ἄρη Καφαντόγια και τον Βαγγέλη Ευαγγέλου για την πολύτιμη βοήθειά τους σε διάφορα στάδια της συγγραφής. Οι συντομογραφίες αρχαίων έργων και συγγραφέων ακολουθούν τον Chantraine (2022: 21-32), οι μεταφράσεις των παραθεμάτων είναι δικές μου.

² Ο κοινός διαχωρισμός των πλατωνικών διαλόγων σε δραματικούς, διηγηματικούς («αφηγηματικούς») και μεικτούς απαντά ήδη στον Διογένη Λαέρτιο (III.50)· πβ. Πλ. Πολιτεία III, 392c6-398b, ιδ. 392d-394c6.

³ Στα Σχόλια εις τὸν Πλάτωνος Ἀλκιβιάδην (11.3-6), ο Ολυμπιόδωρος συγκρίνει το σύνολο των πλατωνικών διαλόγων με έναν ναό, όπου ο Ἀλκιβιάδης Ἄ κατέχει τη θέση των προπυλαίων, ενώ ο Παρμενίδης εκείνη των ἀδύτων. Γενικώς για την αρχαία πρόσληψη του Ἀλκιβιάδη Ἄ, βλ. Renaud & Tarrant (2015).

⁴ Βλ. Schleiermacher (1836: 328-36). Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες εισαγωγικές κρίσεις (σ. 329-30): «[Γ]νωρίζουμε ότι τόσο στην αρχαία όσο και στη σύγχρονη εποχή πολλοί συγγραφείς, ανίκανοι οι ίδιοι να επινοήσουν κάτι πρωτότυπο, έχουν εκπονήσει με επιτυχία εισαγωγές για τη σοφία άλλων. Συνεπώς, η γνώμη των μορφωμένων ανθρώπων για τον παρόντα διάλογο μπορεί να διατηρήσει ακέραιη την τιμή και την αξιοπρέπειά της, ακόμη και αν μπροστά στο βήμα μιας διεισδυτικής και

Ανεξάρτητα από το πόσο αυθαίρετες ή τεκμηριωμένες θεωρούνται σήμερα οι κρίσεις του Schleiermacher και των «επιγόνων» του, ουκ ολίγοι μελετητές τείνουν πλέον να αποδεχθούν τον Άλκιβιάδη Α ως έργο αυθεντικό, ή τουλάχιστον «ημι-αυθεντικό», και αποδύονται στην ιστορικοφιλοσοφική ερμηνεία του.⁵ Επιθυμώντας να συμβάλουμε στη μεταστροφή του ερευνητικού ενδιαφέροντος, σκοπεύουμε να διερευνήσουμε το κατά πόσο ο Άλκιβιάδης Α συγγενεύει με το πολιτικό και συμβουλευτικό γραμματειακό είδος των «κατόπτρων ηγεμόνων», που εμφανίστηκε και γνώρισε σημαντική διάδοση στον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση. Προτού προχωρήσουμε στη σχετική πραγμάτευση, θα παραθέσουμε μερικές απαραίτητες ιστορικές πληροφορίες για το είδος αυτό.

Τα κάτοπτρα ηγεμόνων και η σχέση τους με τον Άλκιβιάδη Α

Ο όρος *specula* («κάτοπτρα, καθρέφτες») χαρακτηρίζει έναν συγκεκριμένο τύπο εγχειριδίων του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης (αγγλιστί: *Mirror literature*), που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση από τον 12ο μέχρι περίπου τον 16ο αι.. Δικαίως τα «κάτοπτρα» θεωρήθηκαν οι πρόδρομοι των μεταγενέστερων εγκυκλοπαιδειών του Διαφωτισμού (18ος αι.), καθώς εμπεριείχαν πλήθος πληροφοριών για ένα μεγάλο

ακριβοδίκαιης κριτικής θα έπρεπε να αποκαλυφθεί πως το έργο δεν ανήκει στον Πλάτωνα. [...] Στην τωρινή περίπτωση, παρ' όλα αυτά, είναι επιτακτική ανάγκη να εκφράσουμε θαρραλέα τη γνώμη μας για τον συγκεκριμένο διάλογο. Έτσι, λοιπόν, ας πούμε μια για πάντα ότι αυτό το μικρό έργο, το οποίο, κατά την κρίση όσων είναι συνηθισμένοι να το θαυμάζουν στην ολότητά του, ανέκαθεν αποτελούσε θέμα των πιο ξεχωριστών επαίνων, μας φαίνεται εντελώς ασήμαντο και ανεπαρκές σε τέτοιο, μάλιστα, βαθμό, που δεν μπορούμε να το αποδώσουμε στον Πλάτωνα, ακόμη και αν πολλοί απ' όσους νομίζουν ότι μπορούν να ορκιστούν στο πνεύμα του, ισχυρίζονται εμφατικά ότι νιώθουν την παρουσία του εντός του διαλόγου».

⁵ Για το ζήτημα της πατρότητας, πβ. την απόφαση στην πιο πρόσφατη σχολιασμένη έκδοση του διαλόγου (Döring 2016: 171-2): «Ισχύει ο μεθοδολογικός κανόνας ότι πρέπει να αποδειχτεί όχι η αυθεντικότητα, αλλά η μη αυθεντικότητα ενός γραπτού. Το βάρος της απόδειξης δεν το επωμίζεται η πλευρά αυτών που το θεωρούν αυθεντικό, αλλά εκείνων που το θεωρούν μη αυθεντικό. Όσο εκείνοι δεν μπορούν να βρουν αποδείξεις μιας γενικής αποδεκτής μορφής, ο διάλογος θα πρέπει να θεωρείται αυθεντικός». Ο εντός εισαγωγικών όρος, ως χαρακτηρισμός συγκεκριμένων διαλόγων αμφίβολης γνησιότητας που αποδόθηκαν στον Πλάτωνα, καθιερώθηκε από τον Thesleff (1982).

εύρος θεμάτων.⁶ Ο χαρακτήρας των έργων αυτών ήταν συγχρόνως διδακτικός και εγκυκλοπαιδικός, η δε ονομασία τους αντανakλούσε την πεποίθηση ότι επέτρεπαν στον αναγνώστη να θεαθεί και να μάθει την πραγματικότητα αλλά και να προσλάβει ένα θέαμα δίκην παραδείγματος ή προτύπου (Bradley 1954: 100-1).⁷ Σύντομα θα διαπιστώσουμε ότι οι δύο αυτές λειτουργίες του «καθρέφτη» ως συμβόλου, η «περιγραφική» και η «παραδειγματική» αντίστοιχα, εντοπίζονται στο πιο γνωστό χωρίο του Άλκιβιάδη Α, την περίφημη «αναλογία του καθρέφτη» (132d-133c17).⁸

Ανάμεσα στα πολλά είδη κατόπτρων που συντάχθηκαν συμπεριλαμβάνεται η υποκατηγορία των *specula regum/principum* (γαλλιστί: *miroirs des [ή: aux] princes* γερμανιστί: *Fürstenspiegel*)⁹ η ελληνική ονομασία τους 'κάτοπτρα ηγεμόνων' αποδίδει επακριβώς τις ευρωπαϊκές αντίστοιχες.¹⁰ Πρόκειται για πολιτικά συμβουλευτικά

⁶ Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το μνημειώδες *Speculum maius* (1235-1264 μ.Χ.) του δομινικανού εγκυκλοπαιδιστή Βενσάν ντε Μποβέ (Vincent de Beauvais), το οποίο χωριζόταν στις παρακάτω τρεις μεγάλες ενότητες: *Speculum naturale*, *Speculum doctrinale*, *Speculum historiale*. Γενικότερα, το θεματικό εύρος των κατόπτρων ήταν τεράστιο, καλύπτοντας πεδία όπως η αλχημεία, η αστρονομία, το δίκαιο κ.ά.

⁷ Γενικώς για τις λειτουργίες και τις σημασίες του καθρέφτη, βλ. την περιεκτική εισαγωγή της Frelick (2016)· ειδικά για τα μεσαιωνικά «κάτοπτρα», σ. 11-3.

⁸ Πβ. Joosse (2018: 53-5)· Roskam & Schorn (2018β: 17-21), που συζητούν λεπτομερώς το μοτίβο του καθρέφτη στα κάτοπτρα ηγεμόνων της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Βλ. κατωτ. ενότητα, *Η διαλογικότητα ως ειδοποιός διαφορά*.

⁹ Το έτος 1183 μ.Χ. ο Γοδεφρείδος του Βιτέρμπο (Gotifredus Viterbiensis) ολοκλήρωσε το πρώτο του σύγγραμμα παγκόσμιας ιστορίας, τιτλοφορούμενο *Speculum regum*, όπου απαντά για πρώτη φορά η εν λόγω φράση. Το αφιέρωσε στον νεαρό βασιλιά Ερρίκο ΣΤ' (μετέπειτα αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας), τον οποίο στόχευε να διδάξει μέσω ιστορικών παραδειγμάτων προερχόμενων από τις ζωές προγενέστερων βασιλέων. Βλ. Finklele (2010). Για μεταγενέστερα έργα, γραμμένα σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, με παρεμφερείς τίτλους, βλ. Haake (2018: 300-1).

¹⁰ Παρ' ότι δεν μπορέσαμε να εξακριβώσουμε πού εμφανίζεται για πρώτη φορά ο ελληνικός όρος, εικάζουμε ότι μπορεί να μεταφράστηκε για τις ανάγκες της προεπαναστατικής εκπαίδευσης, αφού κατά τον 18ο αι. συνηθιζόταν αρχαιοελληνικά και βυζαντινά κάτοπτρα ηγεμόνων να συμπεριλαμβάνονται στα χειρόγραφα σχολικά εγχειρίδια της μέσης βαθμίδας (μαθηματάρια), για λόγους ηθικοπλαστικούς και γλωσσικούς (βλ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου 1989: 36-55). Υπενθυμίζουμε ότι ο Συνέσιος ο Κυρηναίος, μέγας θαυμαστής του Δίωνα Χρυσόστομου, συγγραφέα τεσσάρων λόγων *Περί βασιλείας*, εγκαινίασε με τον δικό του λόγο *Εἰς τὸν αὐτοκράτορα περὶ βασιλείας* (400 μ.Χ.) τη μακραίωνη βυζαντινή παράδοση του υπό εξέταση είδους (βλ. Hunger 1987: 246-7). Στον επίλογο του έργου (29.4 Lamoureaux), ο συγγραφέας καθιστά σαφή τον παραδειγματικό χαρακτήρα του λόγου του: «δέδωκά σοι ὄπερ ἀρχόμενος ἤτησα, λόγῳ μὲν αὐτὸς ὑποσχόμενος ἀνδριάντα βασιλέως σοι δεῖξαι».

κείμενα με παραινετικό χαρακτήρα, τα οποία απευθύνονται σε ηγεμόνες, πρίγκιπες ή αυτοκράτορες και τους παραδίδουν επωφελή μαθήματα πολιτικής διακυβέρνησης.¹¹ Παρ' ότι η σχετική κατηγορία κειμένων άνθησε πολύ μεταγενέστερα, αρκετοί μελετητές θεωρούν ότι οι ρίζες του είδους έλκονται από την αρχαιότητα, εντοπίζοντας μακρινούς προδρόμους σε αιγυπτιακά, σουμεριακά, εβραϊκά και άλλων εθνικοτήτων κείμενα.¹² Αναφορικά με την αρχαιοελληνική γραμματεία -που πρόκειται να μας απασχολήσει εδώ-, αφηγήσεις οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως «πρωτο-κάτοπτρα ηγεμόνων» έχουν εντοπισθεί στον Όμηρο (de Jong 2018), τον Ησίοδο (Martin 1984) και σε λυρικούς ποιητές (π.χ. Θέογνις, Πίνδαρος).¹³ Ο Ισοκράτης ήταν, ωστόσο, εκείνος ο οποίος επιχείρησε -για πρώτη φορά τόσο συστηματικά- να αφήσει μέσω των «Κυπριακών λόγων» του ένα αποθησαύρισμα πολιτικών γνώσεων και κανόνων ορθής συμπεριφοράς στον βασιλιά της Σαλαμίνας της Κύπρου και μαθητή του, Νικοκλή. Πιο συγκεκριμένα, μετά τον θάνατο του

¹¹ Απλούστερα, οι Roskam & Schorn (2018β: 22) περιγράφουν τα κάτοπτρα ηγεμόνων ως «ηθικές και πολιτικές συμβουλές προς τους ισχυρούς». Η παρατήρηση του Anton (όπως παρατίθεται στον Haake 2015: 64) δείχνει ωραία τη συνύπαρξη πραγματικότητας και ιδεατού στο είδος αυτό: «Η συγκεκριμένη θέση των κειμένων βρίσκεται ανάμεσα στο “είναι” και στο “πρέπει”».

¹² Βλ. ενδεικτικά Hadot (1972). Για μια σύντομη ιστορική αναδρομή του όρου «κάτοπτρα ηγεμόνων» στις ανθρωπιστικές επιστήμες του 19ου και του 20ού αι., βλ. Haake (2018: 302-3)· Requiernot και Perret (2023: 2)· για διάφορες κριτικές επιφυλάξεις και/ή παρατηρήσεις, αφορώσες τη χρήση του συγκεκριμένου όρου από τους κλασικούς φιλολόγους και όχι μόνον, βλ. Haake (2015 & 2018). Χαρακτηριστικά, βλ. του ιδίου (2015: 73): «Η πολιτική γλώσσα της μοναρχίας στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα εντοπίζεται σε πολυάριθμα και ανομοιογενή κείμενα, που προέρχονται απ' όλα τα γραμματειακά είδη και, άρα, ενσωματώνουν διαφορετικές λειτουργίες και παραλλάσσουσες προθέσεις. Ωστόσο, κανένα δεν πρέπει να θεωρηθεί κάτοπτρο ηγεμόνος». Προκειμένου να στηρίξει τη θέση του πως τα προαναφερθέντα κείμενα δεν πληρούν τις προϋποθέσεις ώστε να συγκροτηθεί ένα ανεξάρτητο γραμματειακό είδος, ο Haake (ό.π. & 2018: σποράδην) δημιούργησε και χρησιμοποίησε τον νεολογισμό μονοκρατ(ο)λογικός για τα κείμενα της αρχαιότητας που καταπιάνονται ποικιλοτρόπως με όψεις της μοναρχικής εξουσίας.

¹³ Βλ. γενικά Hadot (1972)· Roberts (2007)· Klooster & van den Berg (2018β: 1-8)· Lenz (2023). Ο εντός εισαγωγικών όρος στην de Jong (2018: σποράδην). Όπως διευκρινίζουν οι Roskam & Schorn (2018β: 9-16), στην αρχαιοελληνική γραμματεία εντοπίζεται μια μεγάλη ομάδα κειμένων που τιτλοφορούνται ή φέρουν τον υπότιτλο *Περὶ βασιλείας* και καταπιάνονται με τη μοναρχική διακυβέρνηση (βλ. ιδ. Πλούτ. *Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν* 189D)· η συγκεκριμένη ονομασία ίσως προέρχεται από τον Ισοκράτη βλ. αμέσως κατωτ., στο κυρίως κείμενο.

Ευαγόρα (374/3 π.Χ.), βασιλιά της Σαλαμίνας και πατέρα του Νικοκλή, ο αθηναίος ρήτορας συνέγραψε τους παραινετικούς λόγους *Πρὸς Νικοκλέα ἢ περὶ βασιλείας* και *Νικοκλῆς ἢ Κύπριοι*, αλλά και το βασιλικό εγκώμιο *Εὐαγόρας*.¹⁴ η επίδραση που άσκησε η συγκεκριμένη ομάδα λόγων στα μεταγενέστερα κάτοπτρα ηγεμόνων είναι αδύνατον να παραγνωρισθεί. Έτερο άκρως επιδραστικό για το εν λόγω είδος έργο στάθηκε η *Κύρου παιδεία* του Ξενοφώντα, κείμενο που διαβαζόταν καθ' όλη την Αναγέννηση -όχι μόνον από πρίγκιπες ή ηγεμόνες, αλλά και γενικότερα από ανθρώπους σε θέσεις εξουσίας ή ευθύνης- χάρις στο πλούσιο υλικό για την τέχνη της διακυβέρνησης το οποίο παρείχε (Humble 2022).

Οι μελετητές δεν έχουν παραλείψει να συγκαταλέξουν τον Πλάτωνα στη χορεία των προδρόμων του είδους, μνημονεύοντας έργα όπως η *Πολιτεία* και ο *Πολιτικός* λόγω της θεματικής σύνδεσης με τη βασιλική εξουσία (π.χ. Hadot 1972: 578-80). Ωστόσο, πολύ λίγες είναι οι ειδικές μελέτες για τη συνεισφορά του φιλοσόφου στην κατοπτρική γραμματεία, οι δε μνείες του Άλκιβιάδη Α στις γενικές εισαγωγές για τα κάτοπτρα ηγεμόνων εξαιρετικά ισχνές.¹⁵ Παρ' όλα αυτά, στο ευρύτερο πλαίσιο αναζωπύρωσης του ερευνητικού ενδιαφέροντος για τον συγκεκριμένο διάλογο, δύο πρόσφατες μελέτες ρίχνουν περισσότερο φως στο ζήτημα. Αναλυτικότερα, ο Lowry (2001) ερευνά τις απόψεις του συγγραφέα του Άλκιβιάδη Α σχετικά με την οικονομικοπολιτική διακυβέρνηση των πόλεων. Εστιάζοντας στα περιεχόμενα της συζήτησης και στην αναλογία του καθρέφτη, δεν διαπιστώνει απλώς ότι ο συγκεκριμένος διάλογος υπήρξε έργο άκρως επιδραστικό για την παράδοση των κατόπτρων ηγεμόνων, αλλά και ότι αποτέλεσε την πρωταρχική πηγή της

¹⁴ Σύμφωνα με τον Συκουτρή (2003: ιδ. 35-54), ο Ισοκράτης γίνεται «ο κατ' εξοχήν θεμελιωτής του πεζού εγκωμίου» (σ. 42: η υπογράμμιση στο πρωτότυπο), αφού την εποχή που συνέγραψε τον *Εὐαγόρα* απουσίαζαν οι εγκωμιαστικοί λόγοι για μια σύγχρονη προσωπικότητα. Για τη σχετική και απόλυτη χρονολόγηση των τριών «Κυπριακών λόγων», βλ. Αλεξίου (2005: 63-5, 220): αντίθετα ο Συκουτρής (2003: 54-8).

¹⁵ Εν μέρει, το βιβλιογραφικό κενό καλύπτεται από τις συνεισφορές των Joosse και Christodoulou στον συλλογικό τόμο που επιμελήθηκαν οι Roskam & Schorn (2018α).

μεταφορικής εικόνας του «κατόπτρου», που ονομάτισε αργότερα ολόκληρο το είδος. Περαιτέρω, ο Joosse (2018) εξετάζει και αυτός τη θέση του Άλκιβιάδη Α στην προαναφερθείσα παράδοση, θεωρώντας την σημαντική. Συσχετίζει, μάλιστα, τον κεντρικό λόγο του Σωκράτη (βλ. κατωτ., §2) με έργα άλλων αθηναίων συγγραφέων, όπως του Ξενοφώντα, του Ισοκράτη και του Αντισθένη, τα οποία εξιδανίκευαν ξένους μονάρχες για διδακτικούς σκοπούς· ωστόσο, διατείνεται ότι οι συγγραφικοί σκοποί εν προκειμένω αντιπαλεύονται τέτοιου είδους κείμενα και παρωδούν το περιεχόμενό τους. Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ενώ δεν μνημονεύει τον Lowry (2001), πιστώνει εκ νέου στην αναλογία του καθρέφτη την ονομασία των ηγεμονικών κατόπτρων, υποστηρίζοντας ότι το πλατωνικό κείμενο αποτέλεσε το μοντέλο πάνω στο οποίο βασίστηκε η εισαγωγική πρόταση του *De clementia* του Σενέκα (βλ. κατωτ., §4), κλασικού παραδείγματος προτρεπτικού λόγου της αρχαιότητας που απευθύνεται σε έναν νεαρό αυτοκράτορα (τον Νέρωνα· 55/6 μ.Χ.).

Διαπιστώνουμε ότι η παρουσία του καθρέφτη στον Άλκιβιάδη Α, ως συμβόλου ή μεταφοράς, έχει οδηγήσει δύο ερευνητές να προτείνουν μια εκλεκτή συγγένεια του πλατωνικού διαλόγου με το μεταγενέστερο γραμματειακό είδος. Μπορούμε πλέον να προχωρήσουμε στην περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, αφού πρώτα σημειώσουμε ότι στην πραγμάτευσή μας υιοθετούμε τον τριμερή χωρισμό του εξεταζόμενου διαλόγου, που χρησιμοποιούσαν οι νεοπλατωνικοί φιλόσοφοι και υπομνηματιστές.¹⁶

Ο ανυπόμονος πρίγκιπας

Δεδομένου ότι απαραίτητη συνθήκη, προκειμένου να χαρακτηριστεί ένα κείμενο ως «κάτοπτρο ηγεμόνος», είναι η γραπτή ή προφορική απεύθυνση ενός προσώπου σε

¹⁶ Ο Ολυμπιόδωρος (Σχόλ. 11.7-13.8) διαιρεί τον διάλογο στα εξής τρία μέρη: το *έλεγκτικόν* (106c-119a), το *προτρεπτικόν* (119a-124a) και το *μαιευτικόν* (124a-135d)· η αντιστοίχιση κάθε μέρους με την αρίθμηση του Στεφάνου στον Griffin (2015: ad loc.). Κατά τον Πρόκλο (*Εἰς τὸν Πλάτωνος πρῶτον Ἀλκιβιάδην* 13.16-20), ο χωρισμός αυτός ανάγεται τουλάχιστον στον Ιάμβλιχο.

κάποιον πρίγκιπα, ηγεμόνα ή βασιλιά, μπορούμε να ξεκινήσουμε την πραγμάτευσή μας εξετάζοντας με ποιον τρόπο ο Αλκιβιάδης του φερώνυμου διαλόγου συγκεντρώνει ανάλογα, «αρχηγικά» χαρακτηριστικά. Για να το θέσουμε προεξαγγελτικά, θεωρούμε ότι το ομώνυμο πρόσωπο, ως γόνος αριστοκρατικής οικογένειας και προστατευόμενος του μεγάλου άνδρα της Αθήνας, Περικλή, σκιαγραφείται σαν πρίγκιπας που διαθέτει τις προοπτικές να γίνει μονάρχης - και μάλιστα όχι απλώς μονάρχης, αλλά ο μόνος αληθινός κυρίαρχος της οικουμένης.¹⁷

Εξαρχής πληροφορούμαστε ότι ο νεαρός εμφορείται από ισχυρότατη υπερηφάνεια (*ὑπερπεφρόνηκας*, 104a1). Τα αίτια της έπαρσης τα μαθαίνουμε μόλις ο Σωκράτης ξεκινά να πλέκει ένα ιδιότυπο εγκώμιο του συνομιλητή του (104a-c4).¹⁸ Πρώτη αναφέρεται η φυσική ομορφιά του Αλκιβιάδη και το ανάστημά του (*κάλλιστός τε καὶ μέγιστος*). Ακολουθούν η πατρίδα του, που είναι η σπουδαιότερη από τις ελληνικές πόλεις, και το γένος του, το οποίο όχι μόνο είναι εξαιρετικά δραστήριο και ισχυρό (*νεανικωτάτου γένους*), αλλά και του προσφέρει ένα διευρυμένο δίκτυο *ἀρίστων φίλων* και συγγενών.¹⁹ Όμως, σημειώνει ο Σωκράτης, ο ορφανός από πατέρα Αλκιβιάδης πρωτίστως αντλεί δύναμη και αυτοπεποίθηση για την κοινωνική του θέση από την ακτινοβολία του κηδεμόνα του (*ἐπίτροπον*, 104b5), που δεν ήταν άλλος από τον Περικλή. Η φράση για τον μεγάλο άνδρα «*δύναται πράττειν ὅτι ἂν βούληται*» δηλώνει εδώ την εξουσία και την ικανότητά του.²⁰ μαθαίνουμε, μάλιστα, ότι η

¹⁷ Πβ. το σχόλιο της de Romilly (1995: 31) για τη σπάταλη ζωή του Αλκιβιάδη: «Είναι φανερό, ήταν ένας πρίγκιπας».

¹⁸ Η ιδιοτυπία έγκειται στο γεγονός ότι το εγκώμιο εξαρτάται συντακτικώς από τρία ρήματα β εν. προσ. (*φήσ-οἶει-οἶει*), μεταφέροντας ουσιαστικά τη γνώμη του Αλκιβιάδη για την αυτοεικόνα του πρόκειται, επομένως, για «αυτο-εγκώμιο». Ο Σωκράτης, πάντως, αν και παίρνει αποστάσεις απ' όσα εκθέτει, δεν θα αργήσει να εξασφαλίσει την προσοχή του εγκωμιαζόμενου (104d3-5). Ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει η άποψη του Joosse (2018: σποράδην), ότι στον συγκεκριμένο διάλογο ο Σωκράτης λειτουργεί ως «καθρέφτης» του συνομιλητή του.

¹⁹ Από τον πατέρα του ο Αλκιβιάδης ήταν Ευπατρίδης, ενώ από τη μητέρα του Αλκμεωνίδης (Ισοκρ. *Περὶ τοῦ ζεύγους* 25). Σημειώτεον ότι ισχυρούς φίλους διέθετε και ο Περικλής (Πλούτ. *Περ.* 7.1).

²⁰ Παραπέμπει, ωστόσο, στους κανόνες του φυσικού δικαίου, συνεπώς δεν πρέπει να μας διαφύγουν οι πιθανές συνδηλώσεις αυθαιρεσίας ή κατάχρησης εξουσίας, τις οποίες θα συναντήσουμε καθαρότερα

πολιτική του επιρροή εκτείνεται αυξητικώς σε τρεις επάλληλες επικράτειες: Αθήνα < Ελλάδα < πολλά και ισχυρά βαρβαρικά έθνη.²¹ Στο τέλος, πληροφορούμαστε ότι ο νεαρός εγκωμιαζόμενος ανήκει στους πλούσιους και πως έχει επίγνωση της ανωτερότητάς του έναντι των υποψήφιων εραστών (ταῦτ' οὐ λέληθεν, 104c4). Όπως όμως σωστά έχει παρατηρηθεί, εκτός από τη διαφορούμενη περίπτωση της υπερηφάνειας, στο εισαγωγικό εγκώμιο οι ψυχικές αρετές και η παιδεία του προσώπου παραλείπονται.²²

Σε κάθε περίπτωση, οι αληθινές φιλοδοξίες του νέου αποκαλύπτονται στις πραγματικές τους διαστάσεις με τα επόμενα λόγια του Σωκράτη, όπου ο αναγνώστης συνειδητοποιεί πως η αγάπη του Αλκιβιάδη για εξουσία και τιμές (φιλοτιμία), η δίψα και η ορμή του για δύναμη και δόξα, καθώς επίσης και οι ασίγαστες βλέψεις του για μίαν άνευ όρων και ορίων επεκτατική πολιτική υπερβαίνουν κατά πολύ τα δεδομένα του εγκωμίου που προηγήθηκε.²³ Μαθαίνουμε, λοιπόν, πως ο Αλκιβιάδης πιστεύει και ελπίζει ότι, αμέσως με το που γίνει δεκτός στην εκκλησία του δήμου, θα λάβει από τους συμπολίτες του τιμές μεγαλύτερες από του Περικλή και δεν θα αργήσει να

στον επίλογο (134c9-11, e8-135a8· πβ. Johnson 1996: 97· Denyer 2001: 88). Η γνώμη του «αμερόληπτου» Θουκυδίδη υπήρξε κατ' εξαίρεση τόσο θετική για τον Περικλή, ώστε να γράφει για το αθηναϊκό πολίτευμα (II.65.9): «λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργω δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή» πβ. Πλούτ. Περ. 15.1.

²¹ Από τον Πλούταρχο (Περ. 19.1, 20.1-2) μαθαίνουμε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν υπό τη στρατηγία του Περικλή στη θρακική Χερσόνησο και στον Εύξεινο Πόντο, ενισχύοντας τις εκεί ελληνικές πόλεις έναντι των βαρβαρικών πληθυσμών. Ο Stadter (1989: 213, 216) τοποθετεί την πρώτη επιχείρηση γύρω στο 447 π.Χ., ενώ τη δεύτερη κάπου μεταξύ 438-432.

²² Βλ. Johnson (1996: 95-6)· Denyer (2001: 89-90). Φυσικά, ο Σωκράτης γνώριζε ότι η ρητορική θεωρία απέφευγε πάση θυσία τις πιθανές αδυναμίες που κινδύνευαν να αμαυρώσουν τον εγκωμιαζόμενο· πβ. Ανων. Περὶ μερῶν τοῦ λόγου 600.1-7 (Walz). Αργότερα (Άλκ. Α'106e6), διαβάζουμε ότι η εκπαίδευση του εικοσαετούς Αλκιβιάδη περιορίζεται στη βασική εκπαίδευση που παρεχόταν (κυρίως ιδιωτικά) στα παιδιά των Αθηναίων: γράμματα και καθαρίζει και παλαίειν. Τυπολογικά, η τριμερής διάρθρωση των παιδαγωγικών αντικειμένων, όπως δηλώνεται από τον Σωκράτη, μοιάζει να ακολουθεί την κατά Ηρόδοτο (I.136.2) παιδεία των Περσών: ἵππεύειν και τοξεύειν και ἀληθίζεσθαι.

²³ Η λ. φιλοτιμία απαντά μόνο στο 122c7 ως προτέρημα των Σπαρτιατών (πβ. όμως Denyer 2001: 184) για μια ιστορική επισκόπηση της λέξης, βλ. Βεληγιάννη-Τερζή (2001). Περαιτέρω, ο Πλούταρχος (Άλκ. 2.1) εξαίρει τὸ φιλόδικον...καὶ τὸ φιλόπρωτον του Αλκιβιάδη για έναν αντίστοιχα υπέρμετρα φιλόδοξο χαρακτήρα, πβ. τη διεισδυτική ψυχογράφηση του Ιούλιου Καίσαρα από τον ίδιο συγγραφέα (Άντ. 6.3).

επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής του σε όλους τους Έλληνες και τους βαρβάρους της Ευρώπης· όμως, δεν θα σταματήσει εκεί: διακαώς θα επιχειρήσει να περάσει στη Μικρά Ασία (*εις τὴν Ἀσίαν*, 105c1), ώστε να τον μνημονεύουν οι πάντες, καθώς θα εξακτινώνει τη φήμη και τη δύναμή του στα πέρατα της οικουμένης.²⁴ Δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε τη σφοδρή επιθυμία για εξάπλωση που είχε καταλάβει την Αθηναϊκή Συμμαχία κατά τη λεγόμενη Πεντηκονταετία να διατυπώνεται με πιο emphaticούς, αν όχι υπερβολικούς, όρους.²⁵

Ξεπερνώντας το αρχικό σοκ που προκαλεί στον αναγνώστη η φιλοδοξία του Αλκιβιάδη, συνειδητοποιούμε ότι τα σχέδια του προσώπου δυνητικώς υποσκάπτουν και αντιτίθενται στη δημοκρατική φυσιολογία του αθηναϊκού πολιτεύματος, κατατείνοντας στην απόλυτη μοναρχία. Μερικές τέτοιες ενδείξεις αποτελούν η χρήση της λ. *δυναστεύειν* και δευτερευόντως της φρ. *μέγιστον δυνήσεσθαι* (105b8, b4), όπως και η έμμεση σύγκριση της οραματιζόμενης αυτοκρατορίας του Αλκιβιάδη με τις κτήσεις των περσών βασιλέων Κύρου Β΄ και Ξέρξη Α΄ (105c5).²⁶ Όσο λοιπόν και αν οι

²⁴ Ορισμένοι μελετητές, που θεωρούν τον διάλογο νόθο, διστάζουν εδώ επίδραση από την εκστρατεία του Αλέξανδρου στην Ανατολή, ωστόσο ο Johnson (1996: 70-1) αποκρούει πειστικά τις σχετικές ενστάσεις: την πιθανότητα έμμεσης υπόμνησης του Μακεδόνα στρατηλάτη επαναδιατυπώνουν οι Baynham & Tarrant (2012: 219-20). Για τις επεκτατικές βλέψεις του Αλκιβιάδη προς δυσμάς, βλ. Θουκ. VI.15.2 (και πβ. 90.2-3, 34.2) [Πλ.] Άлк. Β΄ 141a5-b· Πλούτ. Άлк. 17.2-3 (και πβ. Νικ. 12.1-2· Περ. 20.4)· πβ. de Romilly (1995: 85-104). Εκτός της Σικελίας, οι Θουκυδίδης και Πλούταρχος μνημονεύουν την Καρχηδόνα, αναφορά για την οποία ο Hornblower (2018: 289) σχολιάζει: «μια εντελώς απίθανη ιδέα».

²⁵ Κατά τον Θουκυδίδη (I.23.4-6· πβ. 33.3, 86.5), η επέκταση της Αθήνας οδήγησε τη Σπάρτη να κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της· ασφαλώς, ο Σωκράτης σκοπεύει στη συνέχεια να υπονομεύσει και να καταδικάσει αυτή την πλεονεκτική, πολεμική και αδηφάγα πολιτική της πατρίδας του· πβ. Κάλφας (2019). Υπενθυμίζουμε, μάλιστα, ότι ο δραματικός χρόνος του διαλόγου τοποθετείται το 433/2 π.Χ.: βλ. 105a7-b1 και 123d5-6, με τους: Johnson (1996: 39-40)· Denyer (2001: 88, 189).

²⁶ Το ρ. *δυναστεύω* σημαίνει «εξουσιάζω, κυβερνώ, ασκώ επιρροή» (LSJ, σ.λ.). Σημαντική κρίνεται η χρήση του ρήματος από τον Θουκυδίδη (VI.89.4)· βλ. σχετικά Gomme, Andrewes, & Dover (1970: 362): «το *δυναστεύειν* σημαίνει την άσκηση εξουσίας που δεν περιορίζεται από ένα σύνταγμα ή έναν κώδικα νόμων», αλλά και Chantraine (2022: σ.λ. *δύναμαι*): «λέγεται για την απόλυτη εξουσία σε αντιδιαστολή προς τη δημοκρατία», ο οποίος προσθέτει πως το θέμα *δυναστ-* «εκφράζει την έννοια της ασύδοτης δύναμης που επιβάλλεται». Στο πλατωνικό corpus το ρήμα φαίνεται να αποκτά αρνητικές συνδηλώσεις, όταν η μερίδα που εξουσιάζει ή ασκεί επιρροή αποδεικνύεται με τη δράση της ιδιαίτερος επιζήμια: Φαίδρ. 238b5 (για τις επιθυμίες), Πολιτικός 273c7 (για την αταξία), Νόμ. IX, 863b7 (για την

γραπτές πηγές επιμαρτυρούν την αρπακτική πλεονεξία και αρχομανία της Αθήνας, γεγονός είναι πως η άμετρη φιλαρχία, σε σημείο παγκόσμιας επικράτησης, υπερέβαινε τα όρια του δημοκρατικού πολιτεύματος και τους αυτοθεσμιστικούς σκοπούς του· επομένως, η υλοποίηση των ονείρων του Αλκιβιάδη θα σήμαινε, σε πρακτικό επίπεδο, την κατάλυση της δημοκρατίας. Μπορούμε να φανταστούμε τον επίδοξο κυβερνήτη της Αθήνας να αποφασίζει μόνος του για θέματα ειρήνης και πολέμου (πβ. 107d3-4), έχοντας καταργήσει ή αδιαφορώντας τελείως για την εκκλησία του δήμου.²⁷ Δεν έχουμε, λοιπόν, μπροστά μας ένα κοινό μέλος της αθηναϊκής αριστοκρατίας, εμποτισμένο βαθιά με τις αρχές και τα ιδανικά της καλοκαγαθίας (πβ. 124e16), περισσότερο διακρίνουμε ένα πριγκιπόπουλο, το οποίο σύντομα θα διαδεχθεί τον ήδη πανίσχυρο κηδεμόνα του στην εξουσία της πόλης και το οποίο ονειρεύεται να γίνει κοσμοκράτορας.²⁸

Στο μεσαίο -και κρίσιμο για τη φιλοσοφική έκβαση του διαλόγου- προτρεπτικό τμήμα, η βασιλική εικονοποιία πρόκειται να μονοπωλήσει το ενδιαφέρον της συζήτησης. Κατ' αρχάς, ο Σωκράτης θα αναθερμάνει τις ηγετικές φιλοδοξίες του Αλκιβιάδη, αφενός συγκρίνοντάς τον με κυβερνήτη πολεμικού σκάφους που θα

ηδονή), Έπ. Ζ' 325b6 (για τους κατηγορούς του Σωκράτη). Αξίζει, τέλος, να σημειώσουμε ότι η φρ. *διαβήναι...εις την Ἀσίαν* (Αλκ. Α' 105c1), που λέγεται για τον Αλκιβιάδη, είναι πιθανόν να ανακαλεί την «υβριστική» ζεύξη του Ελλήσποντου από τον Ξέρξη (πβ. 105c5), εγχείρημα το οποίο ανέκαθεν προξενούσε αισθήματα δέους και θυμού στους έλληνες συγγραφείς (παλαιότερες φιλολογικές πηγές: Αισχ. Πέρσαι 65-72, 721-5, 744-51· Ηρόδ. VII.33-6, 54-6· Τιμόθ. Πέρσαι, απ. 791.72-4 και 112-6 Hordern· αδέσπ. απ. 372 Kannicht & Snell).

²⁷ Η αθηναϊκή αυτοεικόνα ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξουσία του δήμου· βλ. κυρίως τον αγώνα λόγων μεταξύ του θηβαίου κήρυκα και του βασιλιά της Αθήνας Θησέα στις ευριπίδειες *Ίκέτιδες* (399-584)· για την αντίφαση που διέπει τον τελευταίο, ως βασιλιά και ιδρυτή συγχρόνως της δημοκρατίας, βλ. Mills 1997: 97-104. Τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τον Σωκράτη του διαλόγου, διαπιστώνουμε ότι εκφράζει αντιδημοκρατικά αισθήματα, αφού προσπαθεί να αποκόψει τον Αλκιβιάδη από τους πολλούς (110d5-112d6, 132a1-6)· βλ. και Johnson (1996: 62-3, 139).

²⁸ Η λ. *κοσμοκράτωρ* δεν απαντά στο πλατωνικό κείμενο, «[α]υτή η σπάνια και όψιμη λέξη χρησιμοποιείται για τους θεούς, και στην αστρολογία για τους πλανήτες, ως κυβερνήτες του ουρανού» (Michaelis 1985)· πβ. Chantraine (2022: σ.λ. *κόσμος*).

όφειλε να υπερέχει καταφανώς του πληρώματος (119d4-e3),²⁹ αφετέρου χρησιμοποιώντας την εύγλωττη φρ. *εἴπερ ἐν νῶ ἔχεις ἡγεμῶν εἶναι τῆσδε τῆς πόλεως* και νουθετώντας τον να αποβλέπει πρὸς τοὺς τῶν ἀντιπάλων ἡγεμόνας (120a5-6, 119e5-8). Ἐτσι, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε απορρίψει κατηγορηματικά τον λόγον μακρὸν ως τρόπο επιχειρηματολογίας (106b1-2), δεν θα διστάσει σε αυτό το σημείο να επιστρατεύσει μια μακρολογία που ἔχει μείνει γνωστή ως «βασιλικὸς λόγος» (120e6-124b6).³⁰ Συνοπτικῶς, ἐκεῖ θα επιχειρήσει να παρουσιάσει στον συνομιλητή του τους πραγματικούς εχθρούς του, οι οποίοι δεν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τους πέρσες και τους σπαρτιάτες βασιλεῖς, και να τον πείσει ὅτι στις παρούσες συνθήκες ἐκεῖνοι εἶναι πολὺ ισχυρότεροι και πολὺ καλύτερα προετοιμασμένοι ἀπὸ τον ἴδιο.³¹ Ἀφοῦ πληροφορηθούμε ὅτι η καταγωγή των ὑπὸ σύγκριση ηγετῶν (των ξένων βασιλέων και του Ἀλκιβιάδη) ἀνάγεται στον Δία, στη συνέχεια ο Σωκράτης θα αντιπαραβάλλει το γένος, την αγωγή και τον πλοῦτο των ξένων βασιλοπαίδων με ὅ,τι ἀντιστοίχως εἶχε να ἐπιδείξει ο Ἀλκιβιάδης. Το γεγονός ὅτι ο τελευταῖος, ως «διογενής» πρίγκιπας, ἀνυψώνεται πάνω ἀπὸ τους συμπολίτες του και συγκρίνεται εὐθέως με ξένους βασιλεῖς πιστεύουμε ὅτι ἐνισχύει καθοριστικά τον βασιλικὸ του ρόλο στον διάλογο. Μπορεῖ τελικῶς να ἀποδεικνύεται ἓνας φτωχὸς συγγενῆς των ἀντίπαλων ομολόγων του, ὡστόσο δεν παύει να ἀπομονώνεται και να διαχωρίζεται ἀπὸ τους ὑπόλοιπους Ἀθηναίους.

²⁹ Φυσικά, ο Σωκράτης δεν υποστηρίζει ὅτι ο Ἀλκιβιάδης ἔχει ἀντίστοιχα προσόντα, στοχεύει ἀπλῶς να ἐξοικειώσει τον συνομιλητή του με την ἔννοια της ἀσκησης πρὸς αὐτοβελτίωση (πβ. 119a8-9, e5-8)· ἐξάλλου, νωρίτερα (117c2-d3) ο Ἀλκιβιάδης παραδέχθηκε ὅτι εἶναι ἀδαής ἀπὸ πλοήγησι - μια κειμενική προειδοποίηση ὅτι η νέα ἀναλογία του Σωκράτη γίνεται χάριν του επιχειρήματος και μόνον. Πβ. και 135a5-8.

³⁰ Ο ὅρος “Königsrede” εἰσήχθη ἀπὸ τον Friedländer (1964: 218-9· στην ἀγγλική ἐκδ. μεταφράστηκε “royal speech”), και ἔκτοτε ἔχει καθιερωθεῖ (π.χ. Döring 2016: 72)· πβ. και τα παρεμφερή: “royal tale” (Forde 1987: 232) και “royal logos” (Johnson 1996: σποράδην).

³¹ Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ο βασιλικὸς θεσμὸς στη Σπάρτη δεν ἦταν αὐστηρὰ μοναρχικός, ἀφοῦ ὑπῆρχαν δύο βασιλεῖς ὡστόσο, ο συγγραφέας πουθενά δεν το ἀναφέρει, σαν να θέλει να τονίσει τη μοναρχική φύση της σύγκρισης.

Ο Αλκιβιάδης εξέρχεται της σωκρατικής μακρολογίας με το γόητρό του πληγωμένο. Αν και ο νεαρός διαθέτει κάποια γνωρίσματα που θα τον βοηθούσαν να γίνει καλός πολιτικός, ωστόσο αποδεικνύεται ότι δεν έχει υποβληθεί σε καμία άσκηση και προετοιμασία και, ακόμη χειρότερα, ότι δεν συναισθάνεται την εσωτερική επιταγή της ηθικής βελτίωσης.³² Για να θυμηθούμε την πασίγνωστη πατρική ρήση προς ομηρικούς ήρωες (Ιλ. Ζ 208 = Λ 784), ο Αλκιβιάδης μοιάζει να επιζητεί το *ὑπέροχον ἔμμεναι ἄλλων*, αδιαφορώντας για το *αἰὲν ἀριστεύειν*· μολονότι ο ίδιος θεωρεί πως τα φυσικά του χαρίσματα θα του εξασφαλίσουν πλεονέκτημα έναντι των (όποιων) αντιπάλων του (119b5-c1· πβ. 120c3-5, 123e2-7), ο Σωκράτης ακούραστα τον προειδοποιεί πως παρόμοιες πεποιθήσεις αποτελούν οικτρή πλάνη. Στο μαιευτικό τμήμα, θα του υποδείξει την οδό προς τον αληθινό «πολιτικό άνδρα» (πβ. 133e9),³³ και αναντίρρητα η σωκρατική διδασκαλία της πολιτικής δεν αναλώνεται στις επιφάνειες ούτε στους συσχετισμούς και τους νόμους του πολιτικού ρεαλισμού (*Realpolitik*), αλλά, αναζητώντας ό,τι αξιότερο και ερασιμότερο, επικεντρώνεται στην ανθρώπινη ψυχή. Στην πραγματικότητα, ο Αλκιβιάδης θα δεχθεί ένα μάθημα με όρους ιδεατούς και όχι της αθηναϊκής πραγματικότητας - μοιάζει, τηρουμένων των αναλογιών, με *φύλακα* που ξεκινά τη μακρά και κοπιώδη πορεία προς τη θέαση του Αγαθού και τη βασιλεία της Καλλίπολης.

³² Σε μια μακρά ενότητα της *Πολιτείας* (VI, 487b-497c4), ο Σωκράτης εξηγεί στον Αδείμαντο πόσο εχθρική και ξένη απέναντι στην αληθινή φιλοσοφία και τους λιγιστούς ανθρώπους που μπορούν να την υπηρετήσουν είναι η πολιτική πραγματικότητα της εποχής τους. Εκεί, απαντούν σαφείς υπαινιγμοί για τον Αλκιβιάδη, ως νέο με φιλοσοφική προδιάθεση, που όμως αδυνατεί να στραφεί προς τη φιλοσοφία λόγω της επίδρασης του κοινωνικού του περιγύρου, όσο και για τον Σωκράτη, ως κάποιον που επιχειρεί να μεταστρέψει τον προαναφερθέντα νέο στη φιλοσοφία, όμως τελικά οδηγείται στη δικαιοσύνη από τους συμπολίτες του. Ειδικά τα όσα λέει ο Σωκράτης στο τμήμα 494c4-d8 σχεδόν ταυτίζονται με την πλοκή του *Ἀλκιβιάδη Α'*· βλ. και Friedländer (1975: 100-1 και 445 σημ. 41-2)· για άλλες ομοιότητες μεταξύ των δύο διαλόγων, του ιδίου (1964: 224-5).

³³ Οι όροι *πολιτικός* (*άνηρ*) και *πολιτική* (*τέχνη/ἐπιστήμη*) ταυτίζονται στον *Πολιτικό* (259d3-5) με τους αντίστοιχους *βασιλικός* (*άνηρ*) και *βασιλική* (*τέχνη/ἐπιστήμη*), δηλώνοντας τον ιδεώδη κατά Πλάτωνα πολιτικό.

Λίγο πριν το τέλος του διαλόγου, ο Σωκράτης επανέρχεται προσωρινά στο θέμα της πολιτικής εξουσίας και δύναμης, προκειμένου να ανασκευάσει οριστικά τις αυταπάτες του συνομιλητή του: Χωρίς να μετριάξει πλέον τα λόγια του, ταυτίζει τις ομολογημένες πολιτικές βλέψεις του Αλκιβιάδη με τυραννίδα (135b3· πβ. a1) και συνδέει το πραγματικό νόημα της φρ. *ποιεῖν/δρᾶν ὃ βούλεται* (134e9-135a1) με την αυθαιρεσία άδικων και δεσποτικών ηγετών.³⁴ Όλους αυτούς τους αδαείς ως προς την πολιτική επιστήμη ηγέτες, που πάσχουν από αρχομανία, τους περιμένει η καταστροφή και η δυστυχία (134e4-135b2). Όπως αποδόθηκε παραπάνω, ο ψυχισμός του Αλκιβιάδη αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία τοποθετούνται οι ψηφίδες του διαλόγου: η επιθυμία του Σωκράτη να βοηθήσει τον συνομιλητή του με παραγγέλματα αυτοβελτίωσης και *ἐπιμελείας* αφορμάται από το γεγονός ότι είχε διαβλέψει προ πολλού την παράφορη μανία του Αλκιβιάδη να ξεπεράσει τους συμπολίτες του στη δύναμη και να πρωταγωνιστήσει στην πολιτική. Μπορούμε να περάσουμε πλέον στον συμπρωταγωνιστή του πλατωνικού διαλόγου, τον Σωκράτη.

...και ο αναπάντεχος σύμβουλος

Ήδη εκ προοιμίου γίνεται φανερό ότι ο Σωκράτης έχει καταστρώσει πολύ προσεκτικά τη στρατηγική που θα εφαρμόσει στη συζήτησή του με τον νεαρό Αλκιβιάδη· άλλωστε, ο διάλογος των δύο προσώπων έχει παρομοιασθεί με σκακιστική παρτίδα (de Carvalho & Fontes 2019).³⁵ Διατηρώντας την παρομοίωση με το βασιλικό παιχνίδι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Σωκράτης αποκτά γρήγορα την πρωτοβουλία των

³⁴ Κατά ορισμένους συγγραφείς (Θουκ. VI.15.4· Ισοκρ. Ζεύγ. 38· Πλούτ. Άλκ. 16.2&7 και πβ. 34.7-35.1), ο Αλκιβιάδης είχε κατηγορηθεί για τυραννικές βλέψεις ή τυραννικό τρόπο ζωής· πβ. de Romilly (1995: 107-8).

³⁵ Στον νεαρό Νίτσε (2020: 55-6, 72, 80) άρεσε να παρομοιάζει τις παραστάσεις της Νέας Κωμωδίας με «δραματική παρτίδα σκακιού», σχολιάζοντας περαιτέρω την εγκεφαλικότητα της πλοκής και την οριστική απομάκρυνση από τις διονυσιακές ρίζες του δράματος· μάλιστα, απέδιδε την εξέλιξη αυτή σε βαθύτερη σωκρατική επίδραση.

κινήσεων στο κέντρο της σκακιάρας, οδηγώντας από νωρίς τον Αλκιβιάδη στην υπεράσπιση κλειστών και απέλπιδων θέσεων.³⁶ Συνδυάζοντας το εγκώμιο με τη νουθεσία και την επίκριση -συνταγή που θα επανέλθει συχνά στα μεταγενέστερα ηγεμονικά κάτοπτρα-,³⁷ ο Σωκράτης ωθεί κατ' αρχάς τον Αλκιβιάδη να παραδεχθεί τα μεγαλεπήβολα όνειρά του και, μόνον ύστερα, του υποδεικνύει βήμα προς βήμα πόσο ανέτοιμος είναι για την πολιτική - και πολύ περισσότερο για την παγκόσμια κυριαρχία που φαντασιώνεται. Εξάλλου, ο Σωκράτης γνωρίζει πολύ καλά ότι η ανυπομονησία του συνομιλητή του να ριχτεί στην πολιτική κονίστρα δεν έρχεται ως φυσικό επακόλουθο ούτε κατάλληλης μόρφωσης ούτε ψυχικής ωρίμασης, παρά ως συνέπεια της πλεονεξίας του (μείζω κτήσασθαι, 105a5).³⁸

Αναφορικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Σωκράτη στον *Άλκιβιάδη Α*, θα μπορούσε κανείς εύλογα να υποστηρίξει ότι δεν είναι παρά ένας εραστής που πλησιάζει με παιδαγωγικές προθέσεις έναν περιζήτητο ερώμενο.³⁹ Ωστόσο, παρά τις συχνά αφελείς υποσχέσεις που ανταλλάσσουν δύο άνθρωποι που αγαπιούνται, το να καταστρώνουν σχέδια κατάκτησης του κόσμου (!) είναι οπωσδήποτε τραβηγμένο και σπάνιο φαινόμενο· γι' αυτό πιστεύουμε ότι, όπως κατά τη δραματουργική αποτύπωση του Αλκιβιάδη διαφαίνεται ένας πρίγκιπας, ομοίως κατά τη δραματουργική αποτύπωση του Σωκράτη διαφαίνεται ο έμπιστος σύμβουλος του πρίγκιπα αυτού.⁴⁰ Ο

³⁶ Πβ. Forde (1987: 223): «Το πρώτο μισό του διαλόγου είναι σχεδόν το παιχνίδι της γάτας με το ποντίκι».

³⁷ Κατά τον Hunger (1987: 246-7), η ειδοποιός διαφορά των κατόπτρων ηγεμόνων από τα εγκώμια έγκειται στη συμπερίληψη γνήσιων συμβουλών και σοβαρών προειδοποιήσεων προς τους ηγεμόνες.

³⁸ Ο Αλκιβιάδης είναι δοκησίσοφος, νομίζει πως κατέχει πολλές γνώσεις και βιάζεται να αναλάβει πολιτική δραστηριότητα, ενώ στην πραγματικότητα τον βαραίνει η ίδια απαιδευσία και αμάθεια που βαραίνει όλους σχεδόν τους Αθηναίους πολιτικούς (112d7-9, 113b8-c1, 116e2-118c2, 119b2-3, 123d4-124a4, 127d6-8). Η σπουδαρχία του νέου θυμίζει έντονα το πλήρωμα του κακοκυβερνημένου πλοίου στην παραβολή της *Πολιτείας* (VI, 488a-489a2, ιδ. 488b4-7): για μια αντίστοιχη εικόνα κακοκυβερνημένου πλοίου στον *Άλκιβιάδη Α*, βλ. 135a5-8.

³⁹ Πβ. 135d7-10, όπου ο Σωκράτης περιγράφεται ως παιδαγωγός· βλ. και 122b5-8, 123d-e, 131d1-2.

⁴⁰ Ο Martin (1984: 32) ορθώς επισημαίνει ότι μια συνομιλία, με περιεχόμενο ηγεμονικού κατόπτρου, διεξάγεται «ανάμεσα σε έναν βασιλιά (ή σύμβουλο) και έναν πρίγκιπα»· χαρακτηριστικές περιπτώσεις βασιλιάδων που συμβουλεύουν τους πρίγκιπες γιους τους περιγράφονται στην ομηρική *Ίλιάδα* (βλ. de Jong 2018: 23-4, 29-35). Ο Σωκράτης δεν είναι ασφαλώς βασιλιάς, παρ' ότι αξιώνει -με προφανή,

Σωκράτης, ως σύμβουλος που μιλά σε συνθήκες απόλυτης ιδιωτικότητας με τον συμβουλευόμενο, εμφανίζεται άριστα ενημερωμένος σε όλα τα επίπεδα (τα παιδικά χρόνια, την εκπαίδευση, τον χαρακτήρα, τις ερωτικές κατακτήσεις, τις πολιτικές βλέψεις του Αλκιβιάδη κ.ο.κ.), αλλά την ίδια στιγμή δεν παύει να είναι εξαιρετικά ιδιόμορφος, ασυνήθιστος και χαμαιλεοντικός - ενί λόγω: *ἄτοπος* (106a2-4).⁴¹ Κατ' αρχάς, ο Σωκράτης αυτο-παρουσιάζεται ως θεόπνευστος απεσταλμένος (103a4-b2, 105d5 κ.ε., 124c5-10, 127e5-7, 135d3-6), ο μόνος που θα μπορούσε να βοηθήσει τον Αλκιβιάδη στην εκπλήρωση των ονείρων του. Εμφανίζεται αποφασισμένος, σίγουρος για τις υποσχέσεις που δίνει και ιδιαίτερα πεισματάρης (114d8-9, 134e1-3 κ.α.), αλλά συγχρόνως αυστηρός και φιλαλήθης (110a2-3, 113e5 κ.ε., 120a8, 124a5 κ.ε., 134c8). Συχνά προτρέπει τον Αλκιβιάδη, ενθαρρύνοντάς τον, να απαντά στις ερωτήσεις που του θέτει (108c6-8, 124d6-8, 126d12-e1, 127d9-e3, 131d7), άλλοτε όμως διεκδικεί αποφασιστικά τον πρώτο λόγο και φαίνεται να κατευθύνει τον συνομιλητή του. Επίσης, αρέσκεται να υποβάλλει τον μαθητευόμενο πρίγκιπα σε υποθετικά σενάρια δράσης (105a3 κ.ε., 106c5-9, 108e5-109a3, 114b6 κ.ε., 116d7-e1), δραματοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τα πολλαπλά εμπόδια και διλήμματα που καλείται να αντιμετωπίσει ένας πολιτικός στην καθημερινή πρακτική.⁴² Παραδόξως, ενίοτε συμμετέχει και ο ίδιος στα κελεύσματα που απευθύνει στον Αλκιβιάδη (124b10 κ.ε., 127d1-3).⁴³ Επιπλέον, είναι ουσιωδώς ερωτικός, αφού γνωρίζει πολύ καλά ποια στοιχεία ενός

ασφαλώς, ειρωνεία- απώτερη καταγωγή από τον Δία (121a3-4)! Η λ. *σύμβουλος* χρησιμοποιείται στον διάλογο (106d2, 107c2), με τη σημασία του ειδικού που προσέρχεται στην εκκλησία του δήμου για να μιλήσει για κάποιο θέμα· δεδομένης της απέχθειάς του για τα κοινά, ο Σωκράτης δεν θα μπορούσε ποτέ να αναλάβει έναν τέτοιο συμβουλευτικό ρόλο.

⁴¹ Η ιδιωτικότητα (*μόνω ἑσμέν*, 118b5), όπως παρατηρεί ο Johnson (1996: 177), επιτρέπει τη μέγιστη δυνατή ειλικρίνεια μεταξύ των δύο προσώπων. Έτσι, ο μεν Σωκράτης επιδεικνύει την αρμόζουσα παρρησία (εφόδιο απαραίτητο κάθε συμβούλου που απευθύνεται σε έναν ηγέτη), ο δε Αλκιβιάδης νιώθει την οικειότητα να εξομολογηθεί στον συνομιλητή του τη δεινή μαθησιακή κατάσταση στην οποία βρίσκεται (βλ. ανωτ., υπ. 37). Σχετικά με το πώς η παρουσία ακροατών μπορεί να επηρεάσει μια διαλεκτική συνομιλία, βλ. Geiger (2023: 691).

⁴² Βλ. και τα σχόλια των: Johnson (1996: 103)· Denyer (2001: 93)· Joosse (2018: 34-5).

⁴³ Πβ. Joosse (2018: 53): «Ο Σωκράτης παίρνει στάσεις συμμετρικές προς εκείνες του Αλκιβιάδη».

ερώμενου πρέπει να αγαπήσει προκειμένου η αγάπη του να είναι διαρκής και αληθινή (131c5-e). Τέλος, δεν διστάζει να μετέλθει ρητορικά μέσα, συγκεκριμένα επιδεικτικούς και συμβουλευτικούς λόγους, μολονότι αλλού τους αποκηρύσσει απερίφραστα, ειρωνευόμενος τη ρητορικοσοφιστική εκπαίδευση (106b1-2, 119a3-6).⁴⁴ Ισορροπώντας επιδέξια ανάμεσα στο εγκώμιο και τον ψόγο, στη νουθεσία και την επίκριση, καταφέρνει με τρόπο αναπάντεχο να οδηγήσει τον ανεξέταστο συμβουλευόμενο πρίγκιπα σε μια -έστω πρόσκαιρη- μεταστροφή (135d7-10).

Στο επίκεντρο της σωκρατικής επιχειρηματολογίας βρίσκεται το πρόβλημα της παιδείας και, συγκεκριμένα, της εύρεσης του κατάλληλου παιδαγωγού για τους μελλοντικούς κυβερνήτες της πολιτείας: εξάλλου, η αρμόζουσα αγωγή του ηγεμόνα αποτελεί σταθερά επανερχόμενη θεματική των μεταγενέστερων κατόπτρων. Η σωκρατική ετυμηγορία, καταδικαστική και αμετάκλητη, είναι πως η Αθήνα στερείται ανάλογων υπεύθυνων δασκάλων (110e2-3, 111d11 κ.ε., 118c3-119a7, 122a8-b8). Προκειμένου, λοιπόν, να βρει ένα παιδαγωγικό μοντέλο που να μοιάζει με εκείνο που ο ίδιος ενέκρινε, ο Σωκράτης μεταφέρει τον συνομιλητή του νοερώς στην Περσία.⁴⁵

⁴⁴ Πβ. το γενικό συμπέρασμα του Geiger (2023: 696): «Η κριτική της ρητορικής και του μονολόγου γενικά, η οποία συναντάται στον Πλάτωνα, δεν οδήγησε, επομένως, στον εξοβελισμό αυτής της μορφής φιλοσοφικής παρουσίασης από τον διάλογο συνολικά (όπως και η κριτική της γραφής δεν απέτρεψε τον Πλάτωνα από τη συγγραφή διαλόγων)».

⁴⁵ Το ενδιαφέρον του Πλάτωνα για την ξένη χώρα ερμηνεύεται συνήθως ως όψιμο στοιχείο στην εξέλιξη της σκέψης του, με αποτέλεσμα τα ανατολικά στοιχεία του *Ἀλκιβιάδη Α'* να έχουν χρησιμεύσει σε ορισμένους μελετητές ως ενδείξεις για μια όψιμη χρονολόγηση του διαλόγου· ωστόσο, υπερασπιζόμενος τόσο την πρωιμότερη χρονολόγηση όσο και τη γνησιότητα του διαλόγου, ο Johnson (1996: 71-2 κ.α.) υποστηρίζει ότι στις σχετικές αναφορές δεν απαντούν οψιφανή στοιχεία. Κατά τον Lény (1976: 203-7), οι μνείες στο περσικό και το αιγυπτιακό κράτος και τους θεσμούς τους από Αθηναίους συγγραφείς, όπως ο Πλάτων, ο Ξενοφών και ο Ισοκράτης, εντάσσονται στον απόηχο της μεγάλης κρίσης αξιών που έπληξε την αθηναϊκή κοινωνία μετά την ήττα του 404 π.Χ., και συγκεκριμένα στην επίμονη αναζήτηση από τους πολιτικούς στοχαστές νέων πολιτειακών μοντέλων και θεσμών· πάντως, ο Γάλλος μελετητής εντοπίζει απλό θαυμασμό στις σχετικές αναφορές και όχι πραγματική διάθεση για μίμηση των ξενικών προτύπων. Πιο πρόσφατα (Strootman & Versluys 2017), ανάλογες περιπτώσεις ιδιοποίησης και πρόσληψης στοιχείων της Αχαιμενιδικής Αυτοκρατορίας, εντός νέων πολιτικών και πολιτισμικών συμφραζομένων με συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτισμικές ή πολιτικές σκοπιμότητες, έχουν ερμηνευθεί ως περιπτώσεις «Περσιανισμού», ενός σύνθετου

Τον πληροφορεί ότι το περσικό κράτος -κάπου στα ανάκτορα του Μεγάλου Βασιλιά στις Πασαργάδες και την Περσέπολη (τῆς Περσίδος, 121a7)- είχε προνοήσει να αναθέσει στους τέσσερις επονομαζόμενους βασιλείους παιδαγωγούς -δηλ. τον σοφώτατον, τον δικαιοτάτον, τον σωφρονέστατον και τον άνδρειότατον- τη διαπαιδαγώγηση του διαδόχου του θρόνου από την ηλικία των δεκατεσσάρων ετών και εξής (121e3-122a8). Ο καθένας από τους άριστους αυτούς πολίτες είχε διακριθεί στην αντίστοιχη εκ των τεσσάρων παραδοσιακών αρετών (σοφία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη και ανδρεία), την οποία εκκαλείτο να μεταλαμπαδεύσει στον εκλεκτό μαθητή του.⁴⁶ Ενώ ο γενικός ηθικός προσανατολισμός της περιγραφόμενης αγωγής είναι ξεκάθαρος, τα καθήκοντα του πιο σοφού παιδαγωγού είναι εκείνα τα οποία κεντρίζουν το ενδιαφέρον μας εν προκειμένω, μια και αυτός ειδικά είναι επιφορτισμένος με τη διδασκαλία της ζωροαστρικής πίστης και -προσοχή!- των βασιλικών καθηκόντων (διδάσκει δὲ καὶ τὰ βασιλικά, 122a1-3).⁴⁷ Ομολογουμένως, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να φανταστεί καταλληλότερη εκπαίδευση για έναν μελλοντικό μονάρχη από αυτήν. Εάν δεχθούμε κατ' αρχήν την ερμηνεία του Άλκιβιάδη Α' ως πρώιμου ηγεμονικού κατόπτρου, διαπιστώνουμε περαιτέρω ότι το παράδειγμα του σοφωτάτου παιδαγωγού λειτουργεί ως μια συμπυκνωμένη μορφή κατοπτρικής διαπαιδαγώγησης εντός του περιέχοντος κατοπτρικού κειμένου που είναι ο ίδιος ο Άλκιβιάδης Α'. Σε τελική ανάλυση, ο

φαινομένου που ισοδυναμεί με τον αντίκτυπο της Αχαιμενιδικής Περσίας στην πολιτισμική μνήμη νεότερων ή σύγχρονων με αυτήν πολιτισμών.

⁴⁶ Η σύνδεση με τις τέσσερις σωκρατικές (ή πλατωνικές) αρετές είναι προφανής.

⁴⁷ Οι μεταφράσεις με τις οποίες αποδίδονται τὰ βασιλικά ποικίλλουν: “the duties of his royal office” (Jowett), “what pertains to a king” (Lamb), “skill in kingly things” (Lord), “what a king should know” (Hutchinson), “l’art de régner” (Marbœuf και Pradeau), “die spezifischen Aufgaben eines Königs” (Döring). Κατά τον Johnson (1996: 202), η φράση ίσως αναφέρεται στα θρησκευτικά καθήκοντα του Μεγάλου Βασιλιά. Πβ. και Ισοκρ. Νικοκλής 10, όπου ο Νικοκλής, βασιλιάς της Σαλαμίνας της Κύπρου, διακρίνει από την κατηγορία των ωφέλιμων λόγων τους βασιλικότερους εξ αυτών (βασιλικωτάτους), που προτρέπουν σε ορθή πολιτική δράση και ηθική συμπεριφορά: ιδιαιτέρως εξαίρει, μάλιστα, όσους λόγους διδάσκουν τους άρχοντες πώς να συμπεριφέρονται στους πολίτες και αντιστρόφως (όσοι διδάσκουσι τούς τε δυναστεύοντας ως δεῖ τῷ πλήθει χρῆσθαι κτλ.).

σοφώτατος παιδαγωγός μοιάζει με μακρινό *alter ego* του Σωκράτη που τον εμπνέει στην αποστολή του να διδάξει τον Αλκιβιάδη.⁴⁸

Όσο προχωρεί κανείς στην ανάγνωση του έργου, συνειδητοποιεί όλο και πληρέστερα ότι ο όγκος των πληροφοριών που ο Σωκράτης μεταφέρει στον συνομιλητή του είναι εντυπωσιακός: τον προειδοποιεί για τις ιδιοτελείς προθέσεις των επίδοξων εραστών του (από τους οποίους τόσο πολύ διαφέρει ο ίδιος), του ανοίγει τα μάτια για τα κακώς κείμενα της πατρίδας τους, του παρέχει λεπτομερή ενημέρωση για τους βασιλικούς θεσμούς μακρινών κρατών, φαίνεται να μαντεύει ακόμη και την αντίδραση των μελών του περσικού βασιλικού οίκου εάν πληροφορούνταν τις άκαιρες φιλοδοξίες του Αλκιβιάδη!⁴⁹ Δεν θα ήταν υπερβολή να του αποδώσουμε τους ρόλους του μυστικοσύμβουλου και του ιδιωτικού πληροφοριοδότη του Αλκιβιάδη - είναι τα «αυτιά και τα μάτια»⁵⁰ του αθηναίου πρίγκιπα.

⁴⁸ Μία ακόμη ομοιότητα μεταξύ του σοφωτάτου παιδαγωγού και του Σωκράτη είναι ότι αμφότεροι επιχειρούν να συνδέσουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό την πολιτική διακυβέρνηση με την ευσέβεια και το θρησκευτικό στοιχείο (ειδικά για τον Σωκράτη, βλ. και κατωτ., §3). Γενικώς για τη θεολογία του διαλόγου, βλ. Ράγκος (2011).

⁴⁹ Πρόκειται για την ενότητα με τις ξένες βασιλομήτορες (123c3-124a7), όπου ο Σωκράτης επιστρατεύει -με μεγάλη ρητορική επιδεξιότητα, να σημειωθεί- το ρητορικό σχήμα της *ήθοποιίας*.

⁵⁰ Πβ. Πολυδ. Π.84: «ἐκαλοῦντο δέ τινες ὦτα καὶ ὄφθαλμοὶ βασιλέως, οἱ τὰ λεγόμενα διαγγέλλοντες καὶ τὰ ὀρώμενα». Σύμφωνα με ορισμένους αρχαίους έλληνες συγγραφείς της κλασικής περιόδου ή κατ' άλλους που άντλησαν από αυτήν (Αισχ. Πέρσαι 978-85, Αριστοφ. Άχ. 91-125, Πλούτ. Άρτ. 12.1-3· πβ. Ηρόδ. Ι.114.2), ένας συγκεκριμένος αξιωματούχος της Αχαιμενιδικής αυλής, γνωστός ως «ὁ βασιλέως ὀφθαλμός», εκτελούσε χρέη αυτοκρατορικού επιθεωρητή, απεσταλμένου ή πληροφοριοδότη· συναφώς, ο Ηρόδοτος (Ι.100.2· πβ. 112.1) μνημονεύει την παρουσία κατασκόπων και κατηκόων σε όλη την επικράτεια του μήδου βασιλιά Διόκη. Εντύπωση προκαλεί και η περιγραφή του Ψευδο-Αριστοτέλη (Κόσμ. 6, 398a11-35, ιδ. 18-23), όπου διαβάζουμε ότι έξω από τους τειχισμένους περιβόλους των βασιλικών ανακτόρων υπήρχαν ειδικοί φύλακες (*πυλωροὶ τε καὶ ὠτακουσταὶ λεγόμενοι*), με σκοπό να ενημερώνουν τον Μεγάλο Βασιλιά για ό,τι υποπέσει στην αντίληψή τους (ὡς ἂν ὁ βασιλεὺς αὐτός...πάντα μὲν βλέπει, πάντα δὲ ἀκούει). Πάντως, κατά τον Hirsch (1985: 101-39), ο Ξενοφών (Κύρ. παιδ. VIII.2.10-2, 6.16) στην πραγματικότητα διαψεύδει τις τυπικές ελληνικές εκδοχές για τα «αυτιά» ή τα «μάτια» του Μεγάλου Βασιλιά (που κυρίως αναφέρονταν σε μοναδικούς αξιωματούχους, διορισμένους από τον ίδιο), ισχυριζόμενος ότι οι πληροφορίες που έφταναν στον Κύρο προέρχονταν από πολυάριθμους ιδιώτες, που παρακινούνταν από την ξακουστή γενναιοδωρία του ηγέτη. Ας σημειώσουμε, τέλος, ότι πίσω από την πληροφορία του Άλκιβιάδη Α' (121c1-4), πως φόβος ανείπωτος κυρίευε τους υπηκόους του πέρση αυτοκράτορα στη σκέψη να διαπράξουν μοιχεία με την αυτοκράτειρα, ίσως υποσημαίνεται η ιδέα πως, ενώ ο Μεγάλος Βασιλιάς ήταν ολοκληρωτικά απρόσιτος (*παντι ἀόρατος*, [Αριστοτ.] Κόσμ. 6, 398a13-

Κάτοπτρα αρετής

Ως ώρας έχουμε εξετάσει την εισαγωγή και τα δύο πρώτα τμήματα του Άλκιβιάδη Α, συνεπώς γεννάται εύλογα το ερώτημα αν στο τελευταίο τμήμα του έργου -το χαρακτηριζόμενο ως «μαιευτικό»- μπορούμε παρομοίως να ανιχνεύσουμε στοιχεία ηγεμονικού κατόπτρου, ή αν οι ομοιότητες με το είδος σταματούν ταυτόχρονα με την είσοδο στην αυστηρότερη φιλοσοφική διερεύνηση. Μολονότι η μοναρχική εικονοποιία υποχωρεί αισθητά στο μαιευτικό τμήμα, στην πραγματικότητα η θεματική της διακυβέρνησης και της πολιτικής ηγεσίας διατηρείται και, μάλιστα, προωθείται περαιτέρω με την εξαγωγή χρήσιμων, θετικών συμπερασμάτων.⁵¹ Για να το θέσουμε διαφορετικά, παρ' ότι είναι οι έννοιες της αυτογνωσίας, της *ἐπιμελείας* *ἑαυτοῦ* και της σοφίας αυτές που δεσπόζουν, το πολιτικό περιεχόμενο επανεμφανίζεται σε κρίσιμες στιγμές της διαλεκτικής εξέτασης.⁵²

Πιο συγκεκριμένα, ο Άλκιβιάδης απαντώντας στις ερωτήσεις του Σωκράτη βρίσκεται από νωρίς στη δύσκολη γι' αυτόν θέση να πρέπει να ορίσει ποια τέχνη πρέπει να κατέχουν οι άριστοι άρχοντες (124e-125e6). Στο σημείο αυτό ο διάλογος των δύο προσώπων θυμίζει έντονα το περιεχόμενο της *Πολιτείας*: όμως, ο Σωκράτης του Άλκιβιάδη Α θέτει αλληπάλληλες διαλεκτικές «τρικλοποδιές» στον συνομιλητή του, εμποδίζοντάς τον να ορίσει εκείνο που συνέχει μια κοινωνία (126b8-127d5). Ένα νέο ερώτημα τίθεται (127e9-128a3), και οι δύο συνομιλητές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως χρειάζεται να γνωρίζουν τον εαυτό τους, για να μπορούν να τον φροντίσουν (128e10-129a1). Νέο, κρίσιμο ερώτημα αναφύεται (129b1-3): ποιος είναι ο εαυτός μας;

4 πβ. Ηρόδ. I.99), μολαταύτα το διαπεραστικό του βλέμμα μπορούσε να διακρίνει τα πάντα μέσα από τους αυτοκρατορικούς μηχανισμούς (πβ. Ξεν. *Κύρ. παιδ.* VIII.2.12).

⁵¹ Χάρης στα ποικίλα χρήσιμα συμπεράσματα που προκύπτουν από τον διαλεκτικό έλεγχο (για την ανθρώπινη φύση, την ορθή διακυβέρνηση κ.ο.κ.), ο Άλκιβιάδης Α δεν είναι πειραστικός αλλά μαιευτικός διάλογος (πβ. Διογ. Λαέρτ. III.51 και για τη διάκριση των δύο όρων III.49).

⁵² Η *ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς* απαντά και στον ισοκρατικό *Εὐαγόρα* (41, 80): βλ. Συκουτρής (2003: 26-7)- Αλεξίου (2005: 169-70 κ.α.).

Αλλιώς: τι ακριβώς μας διατάζει να γνωρίσουμε το περίφημο δελφικό ρητό γνῶθι σαυτόν; Αφότου ο άνθρωπος ταυτιστεί μονοσήμαντα με την ψυχή του (130c5-7), ο Σωκράτης αναλαμβάνει τα ηνία της διαλεκτικής έρευνας για να εκθέσει την πιο γνωστή αναλογία ολόκληρου του έργου.

Εν συντομία, ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι, όπως η κόρη του ματιού πρέπει να κοιτάζει στην επιφάνεια της κόρης άλλου ανθρώπου για να δει τον εαυτό της, με τον ίδιο τρόπο η ψυχή πρέπει να στραφεί προς κάποια άλλη ψυχή προκειμένου να γνωρίσει τον ίδιο της τον εαυτό και, μάλιστα, στο θεικότερο σημείο της (τόπον), όπου εδρεύει η σοφία (133b7-10).⁵³ Σε μερικούς στίχους που αμφισβητούνται και ακολουθούν στη συνέχεια (133c8-17),⁵⁴ η ιδέα του Σωκράτη διασαφηνίζεται περαιτέρω: για να γνωρίσουμε τον εαυτό μας, πρέπει να κοιτάζουμε τον ίδιο τον Θεό, ο οποίος αντανακλά τα αντικείμενα με εντυπωσιακή διαύγεια - όπως ένας υπέρλαμπρος καθρέφτης. Ύστερα από αυτή τη γοητευτική μεταφορά, η διαλεκτική εξέταση επανέρχεται στο ζήτημα της ορθής πολιτικής διακυβέρνησης (133e4-134b3), για να καταλήξει στο οριστικό συμπέρασμα ότι μόνον οποίος διαθέτει αυτογνωσία, δηλ. σωφροσύνη (131b4, 133c18-20), μπορεί είναι κάτοχος της πολιτικής επιστήμης: άλλος δρόμος για έναν ηγέτη προκειμένου να γνωρίσει την ανθρώπινη φύση και τις ανάγκες των υπηκόων του δεν υπάρχει. Πλέον, οι υλικοτεχνικές υποδομές και τα σύμβολα ισχύος της αθηναϊκής θαλασσοκρατίας έχουν ξεθωριάσει και υποχωρήσει (134b7-9).⁵⁵ Υποστηρίζεται, εν ολίγοις, ότι η εδαφική επέκταση δρα ως ανασταλτικός

⁵³ Για την κόρη του οφθαλμού ως επιφάνεια ανακλάσεων, πβ. τη φρ. *άνταυγείς κόρας* (Αριστοφ. *Θεσμ.* 902).

⁵⁴ Βλ. σχετικά Johnson (1996: 269-72)· Denyer (2001: 236)· Renaud & Tarrant (2015: 57-71, 187-9)· Döring (2016: 136-9). Το επίμαχο τμήμα δεν βρίσκεται στα πλατωνικά χειρόγραφα, αλλά εμφανίζεται στην έμμεση παράδοση (Ευσ. *Εύαγγ. προπ.* XI.27.5· Στοβ. III.21.24).

⁵⁵ Αναφέρονται τείχη, τριήρεις, ναυπηγεία, πλήθος και μέγεθος: πβ. *Γοργ.* 455d8-e3, 517c2-4, 518e4-519a4. Το γεγονός ότι ο Σωκράτης αναφέρεται στην ηγεμονία της Αθήνας είναι σχεδόν αυτονόητο (πβ. Johnson 1996: 278· Denyer 2001: 240-1), θα μπορούσε όμως να υποδηλώνεται και από τη χρήση της λ. *άρχην* (Αлк. Α 134c9), η οποία δήλωνε την αθηναϊκή ηγεμονία (π.χ. *Θουκ.* I.75.1). Τέλος, η κριτική που

παράγοντας για την ευδαιμονία μιας πόλης· η τελευταία χρειάζεται μονάχα αρετή - και δύναται να την αποκτήσει μόνο εάν διαθέτει έναν άρχοντα που είναι σε θέση να της τη μεταδώσει. Συνειδητοποιούμε, λοιπόν, ότι το πολιτικό δίδαγμα του Άλκιβιάδη Α μοιάζει εντυπωσιακά με εκείνο της Πολιτείας: ο ιδεώδης κυβερνήτης καλείται να είναι ένας ηθικά αρτιωμένος άνθρωπος, ο οποίος θα παρακινεί τους συμπολίτες του αποκλειστικά και μόνο στην απόκτηση αρετής. Και, μάλιστα, δεν υπάρχει άλλος δρόμος για την προαναφερθείσα ηθική ολοκλήρωση παρά μόνον η φιλοσοφία -ως *ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ* ή διαλεκτική αναζήτηση της αλήθειας- και ο ευρύτερος αρεταϊκός προσανατολισμός της. Αν έπρεπε να ξεχωρίσουμε από τον συγκεκριμένο διάλογο μονάχα μία συμβουλή προς τους ηγέτες, τότε θα ήταν αυτή. Το μόνο που δεν μας λείπει ρητώς ο Σωκράτης είναι ότι «πρίγκιπες» σαν τον Άλκιβιάδη χρειάζεται να φιλοσοφήσουν «*γνησίως τε καὶ ἱκανῶς*» - σκέψη που την φυλάει για κάποια μελλοντική συζήτηση στο αρχοντικό του Πολέμαρχου.⁵⁶

Λίγο πριν το τέλος αφήσαμε εμπρόθετα την ενδιαφέρουσα, «αρχαιολογικού τύπου» συγγένεια που ίσως συνδέει περαιτέρω τον Άλκιβιάδη Α με το μεσαιωνικό γραμματειακό είδος των *specula regum*. Ο Joosse (2018: 55) παρατηρεί ότι η άκρως επιδραστική διατριβή *De clementia* του Σενέκα, έργο κατοπτρικής θεματολογίας, μιμείται στις πρώτες λέξεις της την πλατωνική αναλογία του καθρέφτη. Ακολουθεί το επίμαχο χωρίο:

Scribere de clementia, Nero Caesar, institui, ut quodam modo speculi vice fungerer et te tibi ostenderem perventurum ad voluptatem maximam omnium.

ασκεείται στην Άπολογία Σωκράτους (29d7-e3), αν και λιγότερο περιγραφική, κινείται στο ίδιο μήκος κύματος.

⁵⁶ Πρόκειται ίσως για το πιο γνωστό χωρίο της Πολιτείας (V, 473c11-e2· βλ. ακόμη VI, 499a11-c2 και πβ. 501e2-5) και συνάμα το πιο γνωστό «αίτημα» του πλατωνικού πολιτικού στοχασμού: την ανάγκη να φιλοσοφήσουν οι βασιλείς, ή να βασιλεύσουν οι φιλόσοφοι. Ακριβώς το ίδιο διανόημα εκφράζεται στην Έπιστολή Ζ' (326a7-b4· πβ. 335c7-e1), όπου τα επιρρήματα *γνησίως τε καὶ ἱκανῶς* έχουν αντικατασταθεί με το *ὄντως*. Για το ότι η συζήτηση της Πολιτείας εκτυλίσσεται στην οικία του Πολέμαρχου, βλ. I, 328b4.

Ξεκίνησα να γράφω για την επιείκεια, Νέρων Καίσαρα, ώστε να χρησιμεύσω κάπως σαν κάτοπτρο και να σου αποκαλύψω τον ίδιο σου τον εαυτό καθώς θα φθάνει στη σπουδαιότερη απ' όλες τις απολαύσεις.

Σενέκας, *De clementia* I.1.1

Πάντα κατά τον Joosse, η πλατωνική μεταφορά, με ενδιάμεσο σταθμό τον Σενέκα και τη Ρώμη, κατέληξε να ονοματοδοτήσει ολόκληρο το γραμματειακό είδος των κατόπτρων ηγεμόνων.⁵⁷ Κατά τη γνώμη μας, η ονομαστική σύνδεση του πλατωνικού χωρίου με το μεταγενέστερο είδος συνιστά εύλογη υπόθεση, που έχει υποστηριχθεί ανεξάρτητα από δύο μελετητές (Lowry 2001· Joosse 2018).⁵⁸

Ωστόσο δεν μπορούμε να προχωρήσουμε εδώ στην πλήρη εξέταση της υπόθεσης, έργο που θα απαιτούσε εκ μέρους μας και μίαν απάντηση σχετικά με το γνωστό και πολυσυζητημένο πρόβλημα της αυθεντικότητας του τμήματος 133c8-17. Θα αρκεστούμε απλώς σε μια σύντομη παρατήρηση: η χρήση της αντανάκλασης στον Άλκιβιάδη Α αξιοποιεί -και ίσως γεννά- αμφότερες τις βασικές λειτουργίες («περιγραφική» και «παραδειγματική») του καθρέφτη ως συμβόλου στα κάτοπτρα ηγεμόνων. Πιο συγκεκριμένα, η ψυχή που στρέφεται στην άλλη ψυχή αφενός μεν μαθαίνει την κατάσταση στην οποία η ίδια βρίσκεται (απαραίτητο στάδιο για την

⁵⁷ Στη σχολιασμένη έκδοσή της στο *De Clementia*, η Braund (2009: 154) σημειώνει ότι ο «τόπος» της μεταφοράς του καθρέφτη ανάγεται τουλάχιστον στον Πλάτωνα (εννοώντας, προφανώς, τον Άλκιβιάδη Α)· πβ. Haake (2018: 311-3).

⁵⁸ Στο δύσκολο αυτό πρόβλημα των «απαρχών», εναλλακτική δυνατότητα προσφέρει η Bradley (1954), που ανάγει την ονομασία του είδους σε επίδραση των γραπτών του Ιερού Αυγουστίνου, ο οποίος συνήθιζε να χρησιμοποιεί τη μεταφορά του καθρέφτη κυρίως για τις Γραφές, ως πηγή σοφίας και πρότυπο ορθού βίου. Χωρίς να θέλουμε να μειώσουμε τη συνεισφορά του Αυγουστίνου στην εδραίωση του μοτίβου, πιστεύουμε ότι η εξέταση της Bradley παραγνωρίζει τη σημασία τουλάχιστον ενός, θεμελιώδους κειμένου της χριστιανοσύνης, το οποίο όχι μόνον προηγείται του Αυγουστίνου, αλλά και παρομοιάζει επίσης τις Γραφές με καθρέφτη· βλ. Αθανάσιος Βίος Άντωνίου 7.13 (ο ασκητής πρέπει να μαθαίνει από την καθημερινή ζωή του Προφήτη Ηλία, σαν σε καθρέφτη, τον βίο που ο ίδιος καλείται να διάγει), με τον Bartelink (1994: 157 υπ. 1), που εντοπίζει επίδραση από τον Άλκιβιάδη Α.

απόκτηση αυτογνωσίας), αφετέρου δε διαπαιδαγωγείται και διαμορφώνεται από μίαν ανώτερη ομολογία της (τούτο φαίνεται ξεκάθαρα στην περίπτωση του Θεού). Συνεπώς, ήδη στον εξεταζόμενο πλατωνικό διάλογο, η ολοκληρωμένη σημασία των οράσεως σημαντικών ρημάτων *ὄραω*, (*ἐμ*)*βλέπω*, *θεάομαι* είναι συνδυασμός των «κοιτάζω να δω ποιος είμαι» και «αποβλέπω σε κάτι ανώτερο για την αυτοβελτίωσή μου».⁵⁹ Το γεγονός ότι η «περιγραφική» και η «παραδειγματική» λειτουργία του καθρέφτη ανιχνεύονται στον *Ἀλκιβιάδη Α* αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, ακόμη ένα επιχείρημα υπέρ της θεματικής σύνδεσης του πλατωνικού διαλόγου με το μεταγενέστερο γραμματειακό είδος.

Επίλογος: η διαλογικότητα ως ειδοποιός διαφορά

Η πολιτική κατάσταση του 4ου π.Χ. αι., μιας εποχής που αποτέλεσε το ιντερμέδιο ανάμεσα στην ακμή της πόλης-κράτους και στην ανάδυση των ελληνοιστικών βασιλείων, υπήρξε ασταθής και ταραχώδης. Τύραννοι και βασιλείς καταλάμβαναν την εξουσία, την ώρα που ριζοσπαστικοί λόγοι και κείμενα κυκλοφορούσαν σε μικρότερα ή μεγαλύτερα ακροατήρια εξηγώντας τα οφέλη της μοναρχικής διακυβέρνησης. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες συγγράφηκε ο *Ἀλκιβιάδης Α* από τον Πλάτωνα ή κάποιο μαθητή της Ακαδημίας· άλλωστε, η τελευταία αναμείχθηκε ενεργά στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής, αφού, παράλληλα με τις θεωρητικές τους αναζητήσεις, διακεκριμένα μέλη κλήθηκαν από διάφορες πόλεις να παράσχουν συμβουλές, να νομοθετήσουν και να αναλάβουν πολιτική δράση.⁶⁰

Αν στο ενδιαφέρον του Πλάτωνα και των Ακαδημαϊκών για την πολιτική εν γένει -και δη το βασιλικό πολίτευμα- συνυπολογίσουμε το προτρεπτικό περιεχόμενο

⁵⁹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει για το θέμα η διάκριση που επιχειρεί ο Joosse (2018: 53-4), ανάμεσα στη μετωπική θέαση ενός καθρέφτη και στη θέασή του υπό γωνία· πβ. Frelick (2016: 3-5).

⁶⁰ Βλ. Schuhl (1946), με τις σημαντικότερες πηγές που διαθέτουμε· πβ. Haake (2020).

και την πρωτοτυπία που χαρακτηρίζαν το πλατωνικό corpus, μπορούμε εύκολα να φανταστούμε τον συγγραφέα του Άλκιβιάδη Α να πειραματίζεται με τη λογοτεχνική μορφή του σωκρατικού διαλόγου και να προσθέτει ορισμένα νέα στοιχεία που ανταποκρίνονταν στην ατμόσφαιρα της περιόδου. Πολλοί αναγνώστες, μάλιστα, θα είχαν τη δυνατότητα να ωφεληθούν από τη «μοναρχική» θεματική του έργου -και όχι μονάχα οι γόνοι αριστοκρατικών και βασιλικών οίκων-, καθώς θα παρακολουθούσαν ένα χρήσιμο μάθημα ευθυκρισίας και άλλων πολιτικών αρετών.

Στην πραγματικότητα, ο παράγοντας που αναδεικνύει τα κατοπτρικά στοιχεία του Άλκιβιάδη Α είναι η ίδια η δραματική μορφή του, αφού μέσα από αυτήν εμπεδώνονται οι νέοι ρόλοι που ανατίθενται στον Άλκιβιάδη και τον Σωκράτη.⁶¹ Αρκεί να σκεφτούμε ότι, σε πολλά αρχαία, βυζαντινά και μεσαιωνικά κάτοπτρα που ήταν εκτενείς λόγοι προς κάποιον ηγεμόνα (π.χ. οι ισοκρατικοί *Ευαγόρας* και *Πρὸς Νικοκλέα*), ο συναισθηματικός κόσμος και οι αντιδράσεις του τελευταίου παρέμεναν στοιχεία, εν πολλοίς, άγνωστα. Σε αντίθεση, όμως, με άλλα πρώιμα κάτοπτρα, ο προκείμενος διάλογος βρίσκεται στην προνομιακή θέση να θεματοποιεί ακριβώς τις σχέσεις μεταξύ πρίγκιπα και συμβούλου, τουτέστιν Άλκιβιάδη και Σωκράτη, αποδίδοντας μίαν ασυνήθιστη, μα τόσο ενδιαφέρουσα ιδιωτική συνομιλία.⁶²

⁶¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Denyer (2001: 143, 168-9) έχει υποδείξει δύο περιπτώσεις στον υπό εξέταση διάλογο, όπου η θεατρική απόδοση και αναπαράσταση του κειμένου θα προσέδιδε νέες σημασίες στα γραφόμενα.

⁶² Ο Hadot (1972: 578) επισημαίνει ότι «η λογοτεχνική μορφή του πλατωνικού διαλόγου συναντάται πολύ σπάνια στην παράδοση των κατόπτρων ηγεμόνων». Δύο άλλα παραδείγματα πρώιμων ηγεμονικών κατόπτρων με διαλογικά μέρη είναι τα *Ξενοφώντεια Ίέρων* ή *Τυραννικός* και *Κύρου παιδεία* (π.χ. I.6): εάν ο Άλκιβιάδης Α είναι πράγματι έργο του Πλάτωνα, φαίνεται πως η διαλεκτική εκδίπλωση της σκέψης των σωκρατικών μαθητών Πλάτωνα και Ξενοφώντα εντέλει κυριάρχησε και στη μορφή που εκείνοι επέλεξαν για τα ηγεμονικά τους κάτοπτρα. Ας μην ξεχνάμε, τέλος, την παρατήρηση του Αριστοτέλη (*Ρητ.* III.16, 1417a19-22), ότι οι σωκρατικοί διάλογοι αποτυπώνουν χαρακτήρες (*ἥθη*), αποκαλύπτοντας τις επιλογές και τους σκοπούς των ομιλητών· ομοίως και ο Διογένης Λαέρτιος μνημονεύει τα χαρακτηριστικά στοιχεία των φιλοσοφικών διαλόγων -και δη των πλατωνικών- ως ειδοποιό τους γνώρισμα (μετὰ τῆς πρεπούσης ἡθροποιίας τῶν παραλαμβανομένων προσώπων, III.48).

Έτσι, μέσω της δεδομένης επικοινωνιακής περίπτωσης, που είναι ισότιμη και προς τις δύο πλευρές, διάφορες όψεις της πολιτικής δραματοποιούνται αριστοτεχνικά, π.χ. η προσπάθεια του συμβούλου να κερδίσει την εύνοια του επίδοξου μονάρχη, τα μεγαλεπήβολα σχέδια και οι μεταπτώσεις του τελευταίου και, τέλος, η παιδαγωγική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους.⁶³

Βιβλιογραφία

Αλεξίου, Ε. Β. (2005), *Ισοκράτης*, Ευαγόρας: ερμηνευτική έκδοση (2^η ανατ. 2018). Θεσσαλονίκη, Ελλάδα: University Studio Press.

Bartelink, G. J. M. (1994), *Athanase d'Alexandrie, Vie d'Antoine: Introduction, texte critique, traduction, notes et index*. Παρίσι, Γαλλία: Cerf.

Baynham, E. J., & Tarrant, H. (2012), Appendix 1: Fourth-Century Politics and the Date of the *Alcibiades I*, στο M. Johnson & H. Tarrant (Επιμ.), *Alcibiades and the Socratic Love-Educator* (σ. 215-22). Λονδίνο, Αγγλία: Bristol Classical Press.

Βεληγιάννη-Τερζή, Χ. (2001), Φιλοτιμία. Στο Α.-Φ. Χρηστίδης (Επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα* (8^η ανατ. 2012) (σ. 849-54). Θεσσαλονίκη, Ελλάδα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Bradley, R. (1954), Backgrounds of the Title *Speculum* in Mediaeval Literature. *Speculum*, 29, 100-15.

Braund, S. (2009), *Seneca, De Clementia: Edited with Translation and Commentary*. Οξφόρδη, Αγγλία: Oxford University Press.

⁶³ Επίσης, επιδέξια δραματοποιούνται ορισμένες κρίσιμες αποφάσεις: βλ. 132a1-3 και 135e6-8, όπου προδιαγράφεται ο παραχώδης βίος του ομώνυμου προσώπου. Για ορισμένα γενικά γνωρίσματα της διαλογικής/δραματουργικής τέχνης του Πλάτωνα (όπως λ.χ. τη χρήση της τραγικής ειρωνείας), βλ. Erler (2023: 383).

de Carvalho, M. J., & Fontes, D. (2019), Checkmate in a Few Moves: Φιλοτιμία and Its Underlying Assumptions in the *Alcibiades Major*, στο M. J. de Carvalho & S. Oliveira (Επιμ.), *Rediscovering the Alcibiades Major* (σ. 47-90). Κοΐμπρα, Πορτογαλία: Instituto de Estudos Filosóficos.

Chantraine, P. (2022), *Ετυμολογικό λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής: Ιστορία των λέξεων. Αναθεωρημένη και συμπληρωμένη έκδοση* (Γ. Παπαναστασίου & Δ. Χρησιτίδης, Επιμ., & Γ. Δάρλας & Α. Πέτρου, Μτφρ.). Θεσσαλονίκη, Ελλάδα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Christodoulou, P. (2018), *Le Politique de Platon: un discours Peri Basileias?*, στο Roskam & Schorn (Επιμ.) (σ. 61-90).

Denyer, N. (Επιμ.). (2001), *Plato, Alcibiades*. Κέιμπριτζ, Αγγλία: Cambridge University Press.

Döring, K. (2016), *Platon, Erster Alkibiades: Übersetzung und Kommentar*. Γκέτινγκεν, Γερμανία: Vandenhoeck & Ruprecht.

Erlner, M. (2023), III. Πλαίσιο της φιλοσοφίας του Πλάτωνα, στο Horn, Müller, & Söder (σ. 377-419).

Finkele, S. (2010), Gottfried of Viterbo, στο Gr. Dunphy κ.ά. (Επιμ.), *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (σ. 722-4). Λέιντεν, Ολλανδία: Brill.

Frelick, N. M. (2016), Introduction, στο της ίδιας (Επιμ.), *The Mirror in Medieval and Modern Early Modern Culture: Specular Reflections* (σ. 1-29). Τούρνχαουτ, Βέλγιο: Brepols.

Friedländer, P. (1964), *Platon* (Band 2: Die platonischen Schriften, erste Periode) (3^η έκδ.). Βερολίνο, Γερμανία: De Gruyter.

Friedländer, P. (1975), *Platon* (Band 3: Die platonischen Schriften, zweite und dritte Periode) (3^η έκδ.). Βερολίνο, Γερμανία: De Gruyter.

- Forde, S. (1987), *On the Alcibiades I*. Στο T. L. Pangle (Επιμ.), *The Roots of Political Philosophy: Ten Forgotten Socratic Dialogues Translated, with Interpretive Studies* (σ. 222-39). Ίθακα, NY: Cornell University Press.
- Geiger, R. (2023), VI. Λογοτεχνικές πτυχές των γραπτών του Πλάτωνα, στο Horn, Müller, & Söder (σ. 685-709).
- Gomme, A. W., Andrewes, A., & Dover, K. J. (1970), *A Historical Commentary on Thucydides* (Volume 4: Books V 25-VII). Οξφόρδη, Αγγλία: Clarendon Press.
- Griffin, M. (Επιμ.). (2015), *Olympiodorus, Life of Plato and On Plato First Alcibiades 1-9*. Λονδίνο, Αγγλία: Bloomsbury.
- Hadot, P. (1972), Fürstenspiegel. Στο *Reallexikon für Antike und Christentum*, Band 8 (σ. 555-632).
- Haake, M. (2015), *Writing to a Ruler, Speaking to a Ruler, Negotiating the Figure of the Ruler: Thoughts on “Monocratological” Texts and Their Contexts in Greco-Roman Antiquity*, στο R. Forster & N. Yavari (Επιμ.), *Global Medieval: Mirrors for Princes Reconsidered* (σ. 58-82). Κέιμπριτζ, MA: Harvard University Press.
- Haake, M. (2018), *Across All Boundaries of Genre? On the Uses and Disadvantages of the Term Mirror for Princes in Graeco-Roman Antiquity - Critical Remarks and Unorthodox Reflections*, στο Roskam & Schorn (Επιμ.) (σ. 293-327).
- Haake, M. (2020), *The Academy in Athenian Politics and Society - Between Disintegration and Integration: The First Eighty Years (387/6-306/5)*, στο P. Kalligas, C. Balla, E. Baziotopoulou-Valavani, & V. Karasmanis (Επιμ.), *Plato’s Academy: Its Workings and Its History* (σ. 65-88). Κέιμπριτζ, Αγγλία: Cambridge University Press.
- Hirsch, S. W. (1985), *The Friendship of the Barbarians: Xenophon and the Persian Empire*. Ανόβερο, Γερμανία: University Press of New England.

Horn, C., Müller, J., & Söder, J. (Επιμ.). (2023), *Πλάτων-Ένα εγχειρίδιο: Βίος - Έργο - Επίδραση* (Μ. Λιάτση, Επιμ., & Λ. Καρατζάς & Μ. Λιάτση, Μτφρ.). Θεσσαλονίκη, Ελλάδα: University Studio Press.

Hornblower, S. (2018), *Θουκυδίδου, Ιστορία* (Τόμος Β: Βιβλία Ε 25-Θ 109) (2^η έκδ.) (Α. Ρεγκάκος, Επιμ., & Φ. Πέτικα, Κ. Δημοπούλου, & Μ. Καίσαρ, Μτφρ.). Θεσσαλονίκη, Ελλάδα: University Studio Press.

Humble, N. (2021), Ο Ξενοφώντας και η εκπαίδευση των ηγεμόνων, στο Μ. Α. Flower (Επιμ.), *Είκοσι δύο μελέτες για τον Ξενοφώντα (The Cambridge Companion to Xenophon)* (Α. Γουναροπούλου, Μτφρ.) (σ. 648-75). Αθήνα, Ελλάδα: Gutenberg.

Hunger, H. (1987), *Βυζαντινή λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών* (Τόμος Α: Φιλοσοφία, Ρητορική, Επιστολογραφία, Γεωγραφία) (3^η έκδ. 2001) (Λ. Γ. Μπενάκης, Ι. Β. Αναστασίου, & Γ. Χ. Μακρή, Μτφρ.). Αθήνα, Ελλάδα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Johnson, D. M. (1996), *A Commentary on Plato's Alcibiades* (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας στο Τσάπελ Χιλ.

de Jong, I. J. F. (2018), *The Birth of the Princes' Mirror in the Homeric Epics*, στο Klooster & van den Berg (Επιμ.) (σ. 20-37). Λέιντεν, Ολλανδία: Brill.

Joosse, A. (2018), *Reflections and Rivalry: The Origin of the Mirror Tradition in the Platonic First Alcibiades*, στο Roskam & Schorn (Επιμ.) (σ. 31-59).

Κάλφας, Β. (2019), Πλάτων και Θουκυδίδης, στο Β. Κιντή, Χ. Μπάλλα, & Γ. Φαράκλας (Επιμ.), *Τόποι: Αντίδωρα στον Παντελή Μπασάκο (Αριάδνη: Παράρτημα 3)* (σ. 239-56). Ρέθυμνο, Ελλάδα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης.

Klooster, J., & van den Berg, B. (Επιμ.). (2018α), *Homer and the Good Ruler in Antiquity and Beyond*. Λέιντεν, Ολλανδία: Brill.

Klooster, J., & van den Berg, B. (2018β), *Homer and the Good Ruler in Antiquity and Beyond: Introduction*, στο των ιδίων (Επιμ.) (σ. 1-19).

Lenz, J. R. (2023), *Ideal Models and Anti-Models of Kingship in Ancient Greek Literature: Mirror of Princes from Homer to Marcus Aurelius*, στο Perret & Pequignot (σ. 21-43).

Lévy, E. (1976), *Athènes devant la défaite de 404: Histoire d'une crise idéologique*. Παρίσι, Γαλλία: de Boccard.

Lowry, S. T. (2001), *The Training of the Economist in Antiquity: "The Mirror for Princes" Tradition in Alcibiades Major and Aquinas' On Kingship*, στο J. E. Biddle, J. B. Davis, & S. G. Medema (Επιμ.), *Economics Broadly Considered: Essays in Honour of Warren J. Samuels* (σ. 31-46). Λονδίνο, Αγγλία: Routledge.

Martin, R. P. (1984), *Hesiod, Odysseus, and the Instruction of Princes*. *TAPA*, 114, 29-48.

Michaelis, W. (1985), *Krátos*, στο G. Kittel & G. Friedrich (Επιμ.), *Theological Dictionary of the New Testament: Abridged in One Volume* (G. W. Bromiley, Επιμ. & Μτφρ.) (σ. 466-8). Γκραντ Ράπιντς, MI: Eerdmans.

Mills, S. (1997), *Theseus, Tragedy and the Athenian Empire*. Οξφόρδη, Αγγλία: Clarendon Press.

Νίτσε, Φρ. (2020), *Διόνυσος κατά Εσταυρωμένον: Εκλογή απ' τα κατάλοιπα περί αρχαίου δράματος (1864-1875)* (αναθ. έκδ.) (Ή. Ρ. Αποστολίδης, Επιμ., & Β. Δουβαλήρης, Μτφρ.). Αθήνα, Ελλάδα: Gutenberg.

Pequignot, S., & Perret, N.-L. (2023), *Introduction*, στο Perret & Pequignot (σ. 1-17).

Perret, N.-L., & Pequignot, S. (Επιμ.). (2023), *A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes' Literature*. Λέιντεν, Ολλανδία: Brill.

Ράγκος, Σ. Ι. (2011), "Ο καιρός της συνουσίας". Δραματική μορφή και φιλοσοφικό περιεχόμενο στον πλατωνικό *Αλκιβιάδη Ι*: έρωσ, λόγος, αυτογνωσία, θεογνωσία. Άρθρο που παρουσιάστηκε στη διημερίδα των Τμημάτων Φιλολογίας και Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών με θέμα: «"Όταν σε κοιτώ στα μάτια": Αναγνώσεις στον πλατωνικό *Αλκιβιάδη* και την πρόσληψή του», 10-11 Μαΐου.

- Renaud, F., & Tarrant, H. (2015), *The Platonic Alcibiades I: The Dialogue and Its Ancient Reception*. Κέιμπριτζ, Αγγλία: Cambridge University Press.
- Roberts, M. (2007), Princes' Mirror, στο *Brill's New Pauly*, Antiquity Volume 11 (στ. 860-1).
- de Romilly, J. (1995), *Αλκιβιάδης ή Οι κίνδυνοι της φιλοδοξίας* (2^η έκδ.) (Α.-Μ. Αθανασίου & Κ. Μηλιαρέση, Μτφρ.). Αθήνα, Ελλάδα: Άστυ.
- Roskam, G., & Schorn, S. (Επιμ.). (2018α), *Concepts of Ideal Rulership from Antiquity to the Renaissance*. Τούρνχαουτ, Βέλγιο: Brepols.
- Roskam, G., & Schorn, S. (2018β), Peripheral Perspectives on the Tradition of 'Mirrors for Princes', στο των ιδίων (Επιμ.) (σ. 9-30).
- Schleiermacher, F. (1836), *Schleiermacher's Introductions to the Dialogues of Plato* (W. Dobson, Μτφρ.). Κέιμπριτζ, Αγγλία.
- Schuhl, P.-M. (1946), Platon et l'activité politique de l'Académie. *REG*, 59-60, 46-53.
- Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, Α. (1989), *Τα μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων της Τουρκοκρατίας: Διδασκόμενα κείμενα, σχολικά προγράμματα, διδακτικές μέθοδοι. Συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Stadter, P. A. (1989), *A Commentary on Plutarch's Pericles*. Τσάπελ Χιλ, NC: The University of North Carolina Press.
- Strootman, R., & Versluys, M. J. (Επιμ.). (2017), *Persianism in Antiquity*. Στουτγκάρδη, Γερμανία: Franz Steiner.
- Συκουτρής, Ι. (2003), Ισοκράτους, *Ευαγόρας*, στο *Μελέτες και άρθρα: Τα γερμανόγλωσσα δημοσιεύματα* (Τόμος Β': Επιστολή Σπευσίππου και άλλες μελέτες - Βιβλιοκρισίες) (Δ. Ι. Ιακώβ., Επιμ., & Η. Τσιριγκάκης, Μτφρ.) (σ. 15-58). Αθήνα, Ελλάδα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Thesleff, H. (1982), *Studies in Platonic Chronology*. Ελσίνκι, Φινλανδία: Societas Scientiarum Fennica.